

Kolektivizace venkova v historiografii - - dosavadní přístupy k tématu

Jiří Urban

Abstract

URBAN, Jiří: Collectivisation of the countryside in historiography - current approaches to the topic.

The author discusses the development of historiography on the topic of rural collectivisation. He presents a critical literature research evaluating the approaches, and the benefits as well as limitations of the existing historiographic production related to the collectivisation of agriculture in communist countries. The author tries to give an overview of the current status, trends and objectives of the historical research, not only in Czechoslovak, Czech and Slovak historiography, but also in important and often inspirational works of world sovietology and works of East Asian studies related to the countryside and its collectivisation. In addition, he also offers a basic overview of the topic elaboration in the neighbouring, and also in some other, post-communist countries.

Keywords: Collectivisation, Historiography, Critical literature searches

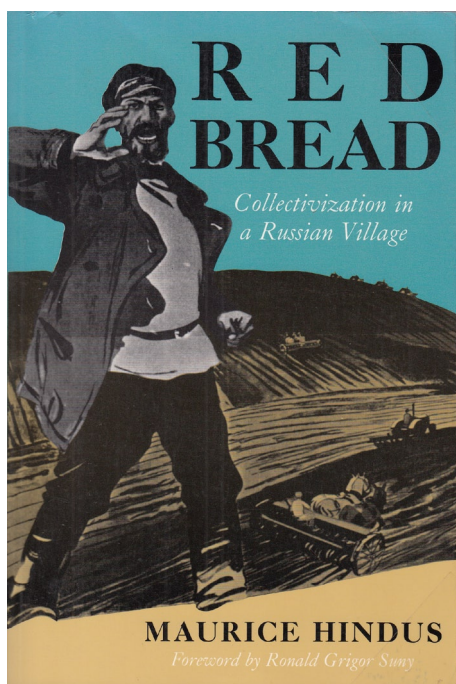
Na následujících stránkách předkládám přehled o dosavadním stavu, proudech a cílech historického výzkumu problematiky kolektivizace venkova. Nejprve přehlédnou významné a mnohdy inspirativní díla světové sovétologie, poté se zastavím také u východoasijských studií vztahujících se k venkovu a jeho kolektivizaci. Následující oddíly věnuji zhodnocení československé, české a slovenské historiografie na tomto poli, přičemž se podrobněji zastavím u problematiky výzkumu fenoménu odporu proti kolektivizaci. Poté se pokusím podat alespoň základní přehled o zpracování tématu v sousedních a okrajově i v některých dalších postkomunistických zemích.

Sověťologická historiografická produkce

Své první dějepisce našla kolektivizace venkova přirozeně mezi historiky zajímavými se o sovětské Rusko. V této části se proto zmíním o pracích, které posouvaly poznání a uvažování o kolektivizaci a které považuji i dnes za důležité a inspirativní.

První důležitou práci pojednávající o kolektivizaci sovětského venkova představuje Hindusova kniha *Rudý chléb*.¹ Ačkoliv jde o popularizační zpracování dané problematiky, jeho autor byl pro tento záměr osobou nanejvýš povolnou. Spisovatel, učitel a válečný reportér Maurice Hindus byl běloruským emigrantem židovského původu, který připlul k americkým břehům v roce 1905. Ještě před studiem strávil tři roky na farmě, kde získal základní znalosti o zemědělském hospodaření. V průběhu 20. až 40. let 20. století pak podnikl mnoho cest do sovětského Ruska a stal se tak přímým svědkem kolektivizační proměny sovětského venkova. Knihu *Rudý chléb* vydal v roce 1931 a pojednává v ní o dvou svých návratech do rodné obce v roce 1929 a znovu 1930.

1 HINDUS, Maurice. *Red Bread: collectivization in a Russian village*. Bloomington : Indiana University Press, 1988. První vydání, vytištěné nakladatelstvím Cape v Londýně v roce 1931, jsem k dispozici neměl.

Obr. 1. Obálka Hindusovy slavné knihy na vydání z roku 1988. Zdroj: archiv autora

Hindusův pohled byl z dnešního hlediska naivní, až oslavný, snažil se Stalinovy metody chápat a obhajovat, věřil v lepší, humánnější budoucnost Ruska. (Později vyjádřil přesvědčení, že bez kolektivizace by Sovětský svaz nebyl schopen rozsáhlé industrializace a nepřežil by proto invazi nacistického Německa.) Přínos Hindusova zpracování je tedy třeba vidět jinde. Během svých cest do sovětského Ruska si totiž pilně zaznamenával četné rozhovory (s bolševiky, s duchovními, s rolníky, s kolchozními pracovníky, s dojičkami) a jejich postřehy, postoje a vnímání vtělil do knihy. Nezastíral, že metody prosazování kolektivizace byly kruté a nadmíru nákladné, že drtivá většina rolníků se myšlenice kolchozů vzpírala a že bolševičtí kolektivizátoři nakládali s rolníky necitlivě a s arogancí, nicméně obhajoval tyto praktiky ve prospěch vyšších cílů. Ronald Suny z michigan-
ské university o Hindusovi napsal, že do Ruska přijížděl

s iluzemi, a proto se vyhýbal deziluzi.² Příčinou, proč této práci věnuji tolik prostoru, je fakt, že hodnotu Hindusova pozorování vtěleného do jeho knih³ objevili a jako unikátní pramen o přeměně sovětského venkova začali využívat sovětologičtí odborníci, přičemž někteří z nich, např. Davies či Violová, napsali o několik desetiletí později o kolektivizaci zcela fundamentální práce, které v našem dalším výkladu nemůžeme přehlédnout.

V roce 1949 publikoval na Standfordské univerzitě Naum Jasny, ekonom židovského původu pocházející z ukrajinského Charkova, monumentální práci o fungování sovětského zkolektivizovaného zemědělství.⁴ Jasny se specializoval na zemědělskou statistiku a ekonomiku a ačkoli vycházel především ze sovětských oficiálních zdrojů, dokázal kriticky rozlišovat výpovědní hodnotu těchto problematických pramenů.⁵ Měl ostatně výborné dispozice už z porevolučního Ruska, kde pro sovětskou vládu pracoval na vytváření potravinových strategií (Jasny emigroval přes Německo v roce 1933, kam byl vyslán, aby podnikl ekonomický výzkum). Jeho odhady sklizně obilí ve Svazu sovětských socialistických republik (SSSR) pak pro americkou vládu sloužily mnoho let jako základ pro zkoumání sovětského vojenského potenciálu.⁶

2 SUNY, Ronald Grigor. Maurice Hindus and Red bread. In HINDUS 1988, s. xvii.

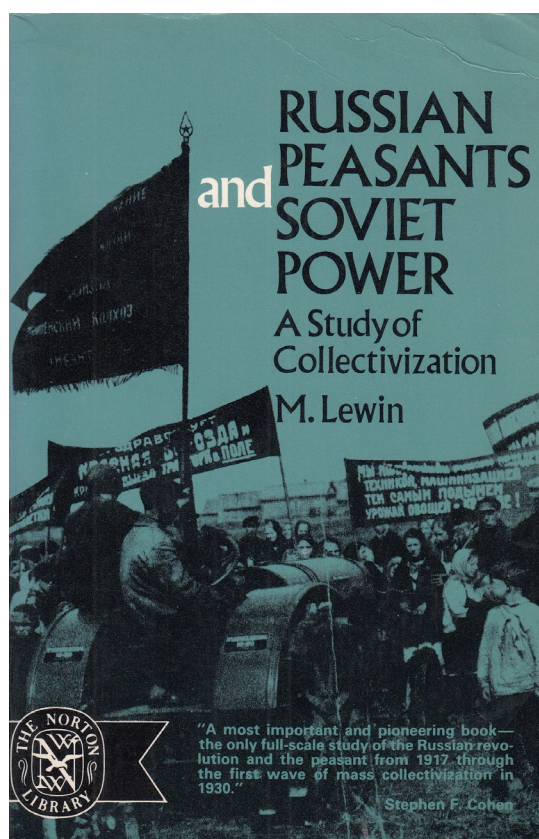
3 Kromě *Red bread* psal Hindus o ruském venkově také v titulech *The Russian peasants and the revolution* (1920), *Broken Earth* (1926) a v sociologickém zamyšlení nad morálním úpadkem v důsledku bolševického úsilí o vykořenění starých hodnot v knize *Humanity uprooted* (1929). Není bez zajímavosti, že ve třech svých knihách se Hindus věnoval také Československu, viz tituly *We shall live again* (1939), *To Sing with the Angels* (1941) a *The bright passage* (1947), v nichž se reportážně a esejisticky věnoval Mnichovu, okupaci a osvobození. V češtině však vyšla pouze jeho kniha *Kozáci: osudy válečnického lidu* (1947) ve výborném překladu Františka Bemmera.

4 JASNY, Naum. *The socialized agriculture of the USSR: plans and performance*. Stanford : Stanford University Press, 1949.

5 K dobové diskusi nad sovětskými statistikami viz GERSCHENKRON, Alexander – MARX, Daniel. Comments on Naum Jasny's "Soviet Statistics". In *The Review of Economics and Statistics*, 1950, roč. 32, č. 3, s. 250-252.

6 JASNY, Naum. Encyclopaedia Judaica. In *Jewish Virtual Library*. Dostupné na internetu: https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0011_0_10008.html (poslední náhled 30. 5. 2016).

Za první zásadní historickou práci považují knihu Moshe Lewina o poměru sovětské moci k rolníkům od konce období Nové ekonomické politiky (NEP) až po radikální „dekulakizaci“,⁷ tedy brutální útok proti rolníkům svévolně označovaným za „kulaky“, který je v historiografii běžně označován jako „rozkulačení“. Lewin dokázal shromáždit úctyhodné množství sbírek sovětských dokumentů a prací sovětských autorů vydaných v rozmezí od 30. po počátek 60. let, kriticky je zhodnotil a podal excelentní pionýrskou analýzu vývoje vyústivšího v násilnou kolektivizaci venkova pod sovětskou mocí. Jeho práce byla hodnocena jako milník ve výzkumu hospodářských a s ohledem na rozvíjející se výzkum fenoménu revoluce shora i politických dějin sovětského státu.⁸ V polovině 80. let pak Lewinovi vyšla kniha o utváření sovětského systému, která představuje jeho příspěvky k sociální historii meziválečného Ruska.⁹ Jedná se o nově vydaný soubor již dříve časopisecky publikovaných studií, mezi nimiž významnou část představují témata venkovské společnosti a kolektivizace zemědělství.

Obr. 2. Lewinova historická studie sovětské kolektivizace patří dodnes mezi hojně citované práce – obálka vydání z roku 1975. Zdroj: archiv autora

Monumentální dílo o kolektivizaci sovětského venkova publikoval v roce 1980 Robert William Davies, vůdčí postava Centra pro ruská a východoevropská studia na birminghamské univerzitě. V rámci série o industrializaci sovětského Ruska předložil detailní rozbor průběhu kolektivizace a fungování nově ustavených kolchozů v letech 1929 a 1930.¹⁰ Ve svém zpracování se soustředil v prvé řadě na ekonomické faktory kolektivizačního procesu, dokázal excelentně zhodnotit dopady na sklizeň a vývoj výkupu obilí, pojednal o důležité roli strojních traktorových stanic, o gigantománii při výstavbě kolchozů a o systému odměňování jejich členů. Daviesovy práce, v nichž zúročil dlouhodobá studia v moskevských a leningradských knihovnách, se staly neopomenutelným pilířem ke studiu kolektivizace zemědělství jako fenoménu hospodářských dějin. Vydávání série o industrializaci sovětského Ruska z Daviesova pera pokračovalo dalšími dvěma svazky v roce 1989 a 1996, k tématu kolektivizace sovětského zemědělství se pak

7 LEWIN, Moshe. *Russian peasants and Soviet power: a study of collectivization*. New York; London : W. W. Norton & Company, 1975. M. Lewin publikoval svou práci již v roce 1965 ve francouzštině pod názvem *Paysannerie et le pouvoir soviétique*. První anglický překlad Irene Noveové vyšel v roce 1968.

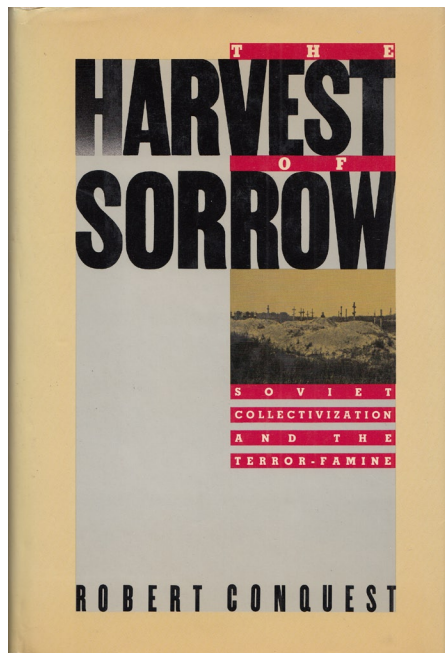
8 K hodnocení Lewinovy knihy v kontextu vývoje americké sovětologie viz ENGERMAN, David C. *Know your enemy: the rise and fall of America's Soviet experts*. New York : Oxford University Press, 2009, s. 291-294.

9 LEWIN, Moshe. *The Making of the Soviet System: essays in the social history of interwar Russia*. New York : Pantheon, 1985.

10 DAVIES, Robert William. *The Socialist offensive: The Collectivisation of soviet agriculture, 1929 – 1930*. London; Basingstoke : Macmillan, 1980.

Davies, tentokrát společně s australským odborníkem Stephenem Wheatcroftem, navrátíl v pátém svazku z roku 2004, v němž pojednali o druhé kolektivizační vlně let 1931 až 1933 a s ní souvisejícím hladomoru.¹¹

Další zásadní anglicky psaná práce vzešla z pera Roberta Conquesta, který v polovině 80. let publikoval své pojednání o sovětské kolektivizaci coby sklizni žalu a utrpení.¹² Conquest se

Obr. 3. Obálka prvního vydání Conquestovy knihy z roku 1986. Zdroj: archiv autora

zaměřil na sovětskou Ukrajinu, vylíčil její výchozí situaci, rolnická povstání a první hladomory během občanské války a období NEP-u označil ve vztahu bolševiků k rolníkům za slepou kolej. Ve dvou hlavních oddílech knihy podal brilantní syntézu let 1928 až 1932 na ukrajinském venkově (s odbočkou do kazašské střední Asie). Soustředil se na represivní charakter prosazování kolektivizace, na „rozkulačování“, vyvlastňování, deportace, vyhánění rolníků do kolchozů a na hladomor, který vylíčil jako nelítostný státní teror. Ve svém zpracování bohatě zužitkoval možnost opřít se o své předchůdce, v první řadě Lewina a Daviese, ale také Danilova, hojně rovněž analyzoval sovětský tisk. Pokud jde o sovětologické dílo Roberta Conquesta, na okraj bych rád vzpomněl jím řízenou, dnes zdá se pozapomenutou, ediční řadu *The contemporary Soviet Union series: institutions and policies*, v rámci níž vy-

šla na konci 60. let kniha o fenoménu zemědělských dělníků, která faktograficky pojednává o postavení této sociální skupiny a jejím vztahu ke komunistické straně od Lenina až po začátek Brežněvovy éry.¹³

Přednímu ruskému znalci agrárních dějin, historikovi Viktoru Petrovičovi Danilovovi, vyšla koncem 80. let minulého století v anglicky hovořícím prostředí dodnes vyhledávaná kniha o ruském venkově 20. let 20. století. Jedná se o překlad z pera budoucího velikána britské sovětologie Orlando Figese.¹⁴ Danilov v knize podrobně pojednal o struktuře venkovské populace agrárního Ruska, o způsobech a zvyklostech v užívání a obdělávání půdy, o rolnických hospodářstvích a domácnostech a také o velmi často opomíjeném¹⁵ fenoménu kolektivizace a kolchozů ve 20. letech.

11 DAVIES, Rober William – WHEATCROFT, Stephen G. *The years of hunger: Soviet agriculture, 1931 – 1933*. New York : Palgrave Macmillan, 2004.

12 CONQUEST, Robert. *The harvest of sorrow: Soviet collectivization and the terror-famine*. New York : Oxford University Press, 1986.

13 CONQUEST, Robert (ed.) *Agricultural workers in the U.S.S.R.* New York; Washington : Frederick A. Praeger, 1969.

14 DANILOV, Viktor Petrovič. *Rural Russia under the new regime*. Bloomington; London : Indiana University Press – Hutchinson, 1988.

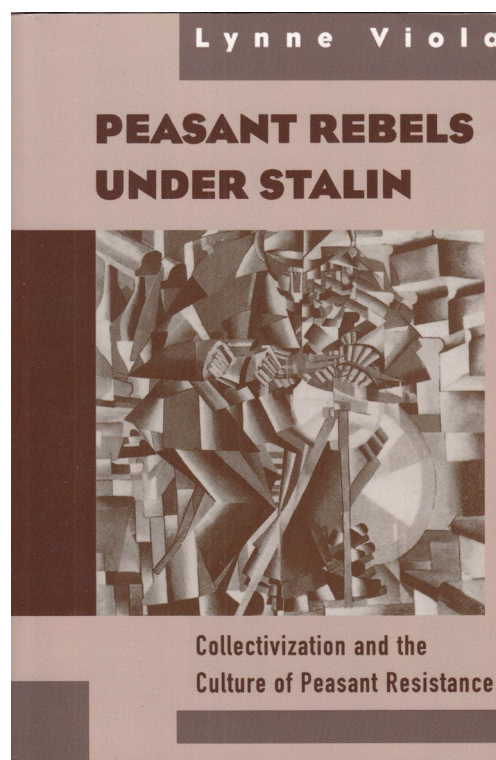
15 Čestnou výjimku v tomto ohledu představuje historik Václav Veber, o jehož studii o počátcích kolektivizace na ruském venkově se ještě zmíníme v oddíle věnovaném české historiografii.

V závěru 80. let publikoval svou monografickou prvotinu již výše zmiňovaný britský historik Orlando Figes. Na základě rozsáhlého výzkumu v regionálním archivu kujbyševské oblasti a v centrálních archivech říjnové revoluce a národního hospodářství zpracoval rolnická povstání v Povolží.¹⁶ V knize přitom mistrně vykreslil nejen dimenzi odporu proti pomalu se etablujícímu bolševickému režimu, ale také hospodářské zázemí a povstaleckou samosprávu.

Následující práce, o níž bych se rád zmínil, se těm předchozím do značné míry vymyká. Jednak proto, že jejím autorem není historik, nýbrž biochemik, jednak proto, že její záběr dalece přesahuje kolektivizační rámec svých předchůdců. Jejím autorem je Žores Aleksandrovič Medvedev, bratr zřejmě známějšího z obou dvojčat, historika Roje Medvedeva, a práce je souborným pojednáním o ruském, respektive sovětském zemědělství v letech 1900 až 1986.¹⁷ Autorovi se tak podařilo anglickému čtenáři nabídnout komplexní zpracování agrární problematiky od vykreslení předrevolučního stavu a reforem ruského venkova, přes pojednání o agrární bázi občanské války a utváření vztahu mezi novou bolševickou mocí a rolnickou většinou, přes vylíčení kolektivizace, systému řízení kolchozů a válečné zemědělství až po Chruščovovy bezzubé reformy. Ve druhé polovině knihy pak Medvedev pojednává o ekonomických příčinách a důsledcích neutěšeného stavu zkollektivizovaného zemědělství a nabízí zde čtenáři erudovaný rozbor hospodářských problémů a jejich řešení za Brežněvovy éry.

V závěru 80. let vyšla také první kniha budoucí významné odbornice na sovětský venkov Lynne Violové z kanadské University of Toronto. Věnovala ji dělnickému předvoji na venkově a problematiku sovětské kolektivizace tak nahlédla novým prizmatem největší a nejúspěšnější mobilizační kampaně prvního pětiletého plánu.¹⁸

V 90. letech 20. století se zpracování konfliktu mezi státem a rolníky dostalo nových zajímavých perspektiv ve dvou naprosto zásadních pracích. První dáma americké sovětologie Sheila Fitzpatricková publikovala v roce 1994 svou brilantní práci o strategiích odporu a přežití na ruském venkově přetvořeném násilnou a bezohlednou kolektivizací.¹⁹ Fitzpatricková zde ve velkém stylu

Obr. 4. V polovině 90. let minulého století publikovaly přední sovětologické odbornice Sheila Fitzpatricková a Lynne Violová své práce zaměřené na fenomén odporu proti kolektivizaci, zde obálka *Rolnických rebelů* z roku 1996. Zdroj: archiv autora

16 FIGES, Orlando. *Peasant Russia, civil war: the Volga countryside in revolution, 1917 – 1921*. London : Phoenix Press, 2001.

17 MEDVEDEV, Zhores A. *Soviet agriculture*. New York; London : W. W. Norton & Company, 1987.

18 VIOLA, Lynne. *The best sons of the fatherland: workers in the vanguard of Soviet collectivization*. New York : Oxford University Press, 1987.

19 FITZPATRICK, Sheila. *Stalin's peasants: resistance and survival in the Russian village after collectivization*. New York; Oxford : Oxford University Press, 1994.

analyzovala témata vytracení sociální podpory a strategie uchýlování se k pasivní rezistenci. Jako výjimečný pramen zužitkovala dopisy, které rolníci nahnaní do kolchozů zasílali do redakcí zemědělských novin *Krestianskaia gazeta*. V roce 1996 publikovala již vzpomínaná L. Violová své *Rolnické rebely*,²⁰ v nichž dokumentovala a klasifikovala širokou škálu forem odporu proti kolektivizaci, poukázala na sílu selského odporu a analyzovala myšlenkový svět, z něhož tento odpor vyrůstal. Aktivní odpor představuje v rozmezí od vybíjení hospodářských zvířat, ničení strojů, žhářství, po hlasité demonstrace, osobní napadání a výtržnosti. Pasivní odpor představuje jako rozmanitější, protože perzistentní, vytrvalý, a zahrnuje sem přestupky pracovní kázně, krádeže a podvody, přičemž podotýká, že se ukázal být více nezvladatelným problémem sovětské ekonomiky než aktivní formy rezistence. Violová mimochodem ukázala, že mnoho ruských rolníků věřilo (ve spojení s bolševickým horlivým obrazoborectvím), že sovětská moc představuje Antikrista a příchod kolektivizace považovalo za explozi apokalyptických obav.

Tématu odporu proti kolektivizaci se věnoval také italský sovětolog Andrea Graziosi.²¹ Při mapování otevřeného odporu proti kolektivizaci v oblasti ukrajinského pásu černozemě upozornil na souvislost s ohnisky revolt z roku 1905. Věnoval se však také pasivnímu odporu, k němuž, jak uvádí, dováděl rolníky strach z chladnokrevného nakládání s otevřeně projeveným vzdorem. Graziosi v této souvislosti uvádí, že rolníci nevěřili ničemu, pracovali, jak nejméně bylo možné, kradli, schovávali a ničili své vlastní produkty, kdykoli to bylo možné, raději než by se jich vzdali. Odpor proti kolektivizaci na západní Ukrajině v podobě náboženských procesí, pouličních nepokojů, otevřených povstání a rebelií popsala ve své práci také Kate Brownová.²² Podle jejích zjištění tvořily až 75 % účastníků masových demonstrací ženy. I zde se však vedoucí role automaticky připisovala „kulacky“ ocejchovaným hospodářům. Požadavkem protestujících bylo zrušení kolchozů, vrácení koní, osiva, navrácení deportovaných rodin a znovuotevření kostelů. Protestující nezřídka napadali komunistické aktivisty, předsedy a účetní kolchozů, vedoucí kolchozních skladů, ale i agronomy a učitele, ti všichni představovali v jejich očích představitele sovětského režimu. Kate Brownová ve své práci také opakovaně potvrzuje, že navzdory oficiálním tvrzením o podpoře kolektivizace nenalezali chudí a střední rolníci důvody přidat se ke kolchoznímu hnutí. Naopak častěji než režimem ocejchovaní „kulaci“ otevřeně protestovali proti úřednímu a represivnímu tlaku, jenž je měl nahnat do kolchozů. Stejně jako Graziosi také Brownová při interpretaci konfrontace vzbouřenců s přesilou bezpečnostních sil připomíná dlouhou tradici selských povstání jejich předků.

Na začátku nového tisíciletí se obecným konturám konceptu rezistence při studiu kolektivizace věnoval Jason Sharman z Univerzity v Sydney.²³ Ve své podnětné studii mimo jiné prověřoval aplikaci konceptů vypůjčených od odborníků zkoumajících rolníky v jiných společnostech

20 VIOLA, Lynne. *Peasant rebels under Stalin: collectivization and the culture of peasant resistance*. New York : Oxford University Press, 1996.

21 GRAZIOSI, Andrea. *The Great Soviet Peasant War: Bolsheviks and Peasants, 1917–1933*. Cambridge; Massachusetts : Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1996.

22 BROWN, Kate. *A biography of no place: from ethnic borderland to Soviet heartland*. Cambridge : Harvard University Press, 2004, s. 97-109.

23 SHARMAN, Jason C. New conceptions of peasant resistance to collectivization. In *The Soviet and Post-Soviet Review*, 2000, roč. 27, č. 2-3, s. 241-259.

(např. James Scott, u něhož se ještě zastavíme) a analyzoval problémy s tím související. Podrobný rozbor konceptu odporu i obtíží při hledání přesné a uspokojivé definice posléze nabídla Lynne Violová, která se snažila ukázat, že antikomunistické aktivity na sebe braly celou řadu podob, které dosud nebyly dostatečně prozkoumány.²⁴ Debatě o vztahu mezi obyvatelstvem a komunistickou mocí dominovala v sovětologické odborné literatuře dvě odlišná paradigma – paradigma rezistence a paradigma diskursivní. Autoři jako Lynne Violová dokazovali, že občané mohli a také komunistické moci odporovali. Avšak slabinou těchto prací byl leckdy extenzivní výklad pojmu rezistence, včetně např. homosexuality, nošení muslimských šátků, nebo černého trhu s potravinami.²⁵ Příliš široké pojetí definice rezistence a také slabé rozlišování mezi aktivní a pasivní rezistencí bylo komplikované často tím, že nebylo možné rozpoznat, šlo-li o rezistenci vůči továrnímu či kolchoznímu vedení, vůči specifické, konkrétní vládní politice, anebo vůči komunistické moci jako takové, či zkrátka o každodenní strategii přežití. Proti paradigmatu rezistence postavili historikové jako Jochen Hellbeck²⁶ či Igal Halfin²⁷ diskursivní paradigma. Argumentovali tím, že specifický jazyk komunistického režimu pronikl a ovládl veškeré oblasti života společnosti, tedy i aktivní oponenty režimu. Podle nich byla historiografie zaměřená na rezistenci založena na nepochopení řeči užívané v komunistické společnosti. Mašinerie oficiální propagandy totiž monopolizovala myšlení i chování občanů. Historiografie však brzy prokázala selhávání této teze, když ukázala, že odpůrci režimu byli schopni najít a užívat autonomní jazyk vybočující z režimní rétoriky.²⁸ Timothy Johnston se soustředil na úzce pojatou skutkovou a verbální rezistenci vědomě zaměřenou na podkopávání praktik a institucí komunistické moci. Podle něho lze o většině sovětské společnosti tvrdit, že režim nepodporovala, ani se proti němu nestavěla, nýbrž že se soustředila na vystačení si a přežití.

V roce 2007 publikovala Lynne Violová zatím svou poslední monografii věnovanou sovětskému venkovu. Nazvala ji *Neznámý gulag* a svou pozornost v ní zaměřila na deportace „kulacky“ ocejchovaných hospodářů a jejich vysídlenecký život.²⁹ Violová se nyní mohla opřít také o široký výzkum v regionálních ruských archivech a o množství publikovaných vzpomínek. Dokázala tak podat plastický obraz nucené práce a života ve vyhnanství. Kniha se dočkala, jako jediná z produkce Violové, také českého překladu.³⁰

Inspirativní, pokud se týče analýzy vývoje nazírání represivních složek na zemědělce, je také práce Hugh Hudsona vycházející z rozboru hlášení tajných spolupracovníků z venkova, svodek

24 VIOLA, Lynne (ed.) *Contending with Stalinism: Soviet power and popular resistance in the 1930s*. Ithaca; London : Cornell University Press, 2002, s. 1-16.

25 Tamtéž. Srov. se studii zkoumajícími téma rebelie a odporu vůči autoritám v evropských dějinách JENSEN, Henrik (ed.) *Rebellion and resistance*. Pisa : Plus-Pisa University Press, 2009.

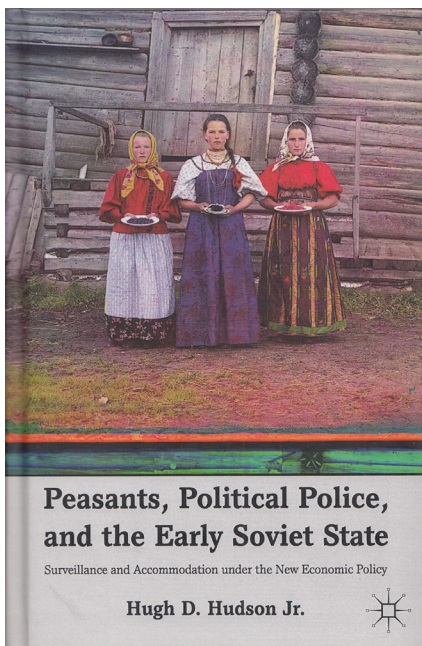
26 HELLBECK, Jochen. *Revolution on my mind: writing a diary under Stalin*. Cambridge : Harvard University Press, 2006.

27 HALFIN, Igal. *Intimate enemies: demonizing the Bolshevik opposition, 1918 – 1928*. Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 2007.

28 JOHNSTON, Timothy. *Being Soviet: identity, rumour, and everyday life under Stalin 1939 – 1953*. Oxford : Oxford University Press, 2011, s. xx-xxii.

29 VIOLA, Lynne. *The unknown gulag: the lost world of Stalin's special settlements*. New York : Oxford University Press, 2007.

30 VIOLOVÁ, Lynne. *Neznámý Gulag: ztracený svět Stalinových zvláštních osad*. Praha : Naše vojsko, 2012.

Obr. 5 Obálka inspiratívnej Hudsonovej práce z roku 2012. Zdroj: archiv autora

z policejných staníc a souhrnných hlášení z velitelství Bezpečnosti určených stranickému vedení.³¹

Na závěr je třeba ještě zmínit nejnovější, do češtiny již přeložené kolektivní zpracování ruského 20. století, významný historiografický počín, v němž autoři pod redakčním vedením Andreje Zubova věnovali vyvážený prostor také kolektivizaci (označili ji za druhé nevolnictví) a fenoménu protikomunistického odboje, v němž odpor proti kolektivizaci sehrál velmi důležitou úlohu.³²

Východoasijská studia

Výzkumem široké škály strategií a praktik každodenního odporu vůči dominantním mocenským strukturám se dlouhodobě zabývá americký antropolog James Campbell Scott.³³ Svou pozornost ve výzkumu rolnických komunit zaměřil již

do mnoha zemí jihovýchodní Asie, například do Barmy, Laosu, Malajsie, Thajska či Vietnamu, jeho přístup však zcela programově nerespektuje hranice dnešních států a soustředí se na konceptuální antropologické, etnologické a sociologické znaky napříč hranicemi. James Scott představuje rolníky jako relativně bezmocnou, marginalizovanou skupinu obyvatelstva, která, vstupuje-li do dějin, vyplňuje spíše statistiky, než že by dějiny sama utvářela. Autor se zaměřuje na strategie rolníků při prosazování svých zájmů k (pře)žití pod mocenským útlakem a zkoumá je jako „zbraně slabých“. Studuje kulturní praktiky, myšlenkový svět a systém hodnot rolníků, soustředí se na každodenní formy odporu, jako jsou drobné krádeže, lenost a loudání se v práci, předstírání souhlasu, přizpůsobení se, či naopak nezájmu. Scott vnesl do historiografie tyto techniky odporu a rozšířil tak vnímání rezistence od organizovaných kolektivních akcí k individuální, nekoordinované, často skryté, ale vytrvalé činnosti individuálních aktérů. V práci, v níž Scott zobecnil předešlé výzkumy,³⁴ sumarizuje přehledně formy otevřené deklarovaného odporu (petice, demonstrace, bojkoty, stávkové, otevřené revolty či invazivní vpády na pozemky) i odporu maskovaného, utajeného (krom výše zmíněného např. pytláctví, neoprávněné usazení, nebo naopak zbíhání, ale i anonymní výhrůžky a hrozby). Jeho přístupy se ve svých sověto-logických pracích inspirovaly autorky zásadních prací o odporu proti kolektivizaci, především Lynne Violová a částečně i Sheila Fitzpatricková.

31 HUDSON, Hugh D. *Peasants, political police, and the early Soviet state: surveillance and accommodation under the New Economic Policy*. New York : Palgrave Macmillan, 2012.

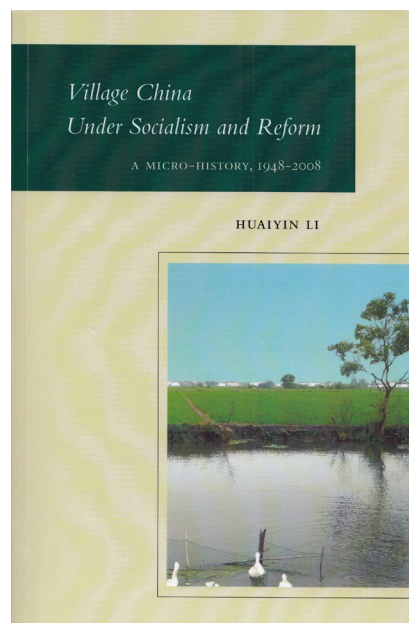
32 ZUBOV, Andrej Borisovič (ed.) *Dějiny Ruska 20. století – díl 1, 1894 – 1939*. Praha : Argo, 2014, zejména s. 798-812, dále s. 454-457, 785-786.

33 SCOTT, James C. *The moral economy of the peasant: rebellion and subsistence in Southeast Asia*. New Haven : Yale University Press, 1976; SCOTT, James C. *Weapons of the weak: everyday forms of peasant resistance*. New Haven : Yale University Press, 1985; SCOTT, James C. *Domination and the arts of resistance: hidden transcripts*. New Haven : Yale University Press, 1990; SCOTT, James C. *The Art of not being governed: an anarchist history of upland southeast Asia*. New Haven : Yale University, 2009.

34 SCOTT 1990, s. 198.

Zajímavý a inspirativní může být také pohled do Mao C Tungovy Číny. Americký historik čínského původu působící na Texaské univerzitě v Austinu Huaiyin Li obohatil anglicky psanou historiografii o precizní mikrohistorický pohled do čínské vesnice Qin v provincii Jiangu³⁵ a přiblížil také strategie odporu čínských rolníků vůči prosazování kolektivizace.³⁶ K ještě rozsáhlejší, přitom regionálně úzce vymezené fresce napříč staletími se odhodlal Liův kolega Philip Huang, který se zaměřil na deltu řeky Jang-c'-ťiang.³⁷ Letopočtem, který knihu konceptuálně (i rozsahem) rozděluje na dvě poloviny, je rok 1949, kdy se celá oblast včetně Šanghaje dostala pod komunistickou vládu.

K poznání kolektivizovaného čínského venkova však přispěli i autoři nečínského původu. Na začátku 90. let uplynulého století byly vydány dvě významné práce na toto téma, jednak antropologický pohled na přerod života vesnické komunity Zengbu v regionu Dongguan,³⁸ jednak sociohistorická analýza podrobení čínského venkova komunistickou stranou zaměřená na region Raoyang.³⁹ V roce 2008 vydal svou inspirativní práci o hladomoru provázejícím politiku Velkého skoku (1958 – 1962) a o odporu proti kolektivizaci a korupci Ralph Thaxton, vedoucí východoasijských studií na Brandeisově univerzitě ve Walthamu u Bostonu. Zaměřil se přitom na mikrohistorický a orálněhistorický výzkum poměrů ve vesnici Da Fo, ležící v severním výběžku východní provincie Henan.⁴⁰ Závěrem, pokud jde o inspirování se pracemi o čínském venkově a jeho kolektivizaci, bych rád upozornil na jednu z publikací Jonathana Ungera, předního australského odborníka na moderní čínské dějiny. V roce 2002 vydal knihu o přeměně čínského venkova, kterou považuji za nejlepší rámcové zpracování problematiky.⁴¹ Pokud jde o česky píšící autory, lze k uvedení do problematiky kolektivizace čínského zemědělství doporučit studii Aleše Skřivana.⁴²

Obr. 6. Čínská historiografie se může pochlubit mnoha inspirativními mikrohistorickými pohledy, zde obálka Liovy práce z roku 2009. Zdroj: archiv autora

35 LI, Huaiyin. *Village China under socialism and reform: a micro history, 1948 – 2008*. Stanford : Stanford University Press, 2009, k odporu proti kolektivizaci viz s. 50-80.

36 LI, Huaiyin. Confrontation and conciliation under the socialist state: peasant resistance to agricultural collectivization in China in the 1950s. In *Twentieth-Century China*, 2008, roč. 33, č. 2, s. 73-99.

37 HUANG, Philip C.C. *The peasant family and rural development in the Yangzi Delta, 1350 – 1988*. Stanford : Stanford University Press, 1990.

38 Jedná se opět o výzkum v oblasti říční delty, tentokrát Perlové řeky (Zhujiang) ústící do Jihočínského moře ve střední části provincie Kuang-tung. POTTER, Sulamith Heins – POTTER, Jack M. *China's Peasants: the anthropology of a revolution*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990.

39 Jde o okres v provincii Che-pej na severovýchodě Číny. FRIEDMAN, Edward – PICKOWICZ, Paul G. – SELDEN, Mark. *Chinese Village, Socialist State*. New Haven; London : Yale University Press, 1991.

40 THAXTON, Ralph A. *Catastrophe and contention in rural China: Mao's Great Leap Forward famine and the origins of righteous resistance in Da Fo village*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008.

41 UNGER, Jonathan. *The transformation of rural China*. Armonk; London : M.E. Sharpe, 2002.

42 SKŘIVAN Aleš. K ekonomickým okolnostem utváření komunistického režimu v Číně v prvních letech jeho existence. In *Acta Oeconomica Pragensia*, 2005, 13, s. 109-127.

Československá historiografie

V československé meziválečné historiografii se ruskými a sovětskými dějinami významně zabýval jejich jedinečný znalec Jan Slavík, jenž ve svých výzkumech a interpretacích sovětského Ruska a jeho představitelů významně předběhl svou dobu. V prosinci 1930 označil kolektivizaci ruského venkova za „*Stalinovo socialistické radikálníčení*“.⁴³ Ve vztahu k venkovu jsou cenné Slavíkovy kritické postřehy z cest do sovětského Ruska⁴⁴ a kapitola vykreslující dění na vesnicích v prvních letech po bolševickém převratu v jeho výjimečném zpracování Leninovy vlády.⁴⁵ Především v poznámkách ze své třetí cesty, což je přirozené s ohledem na rok její realizace, zaznamenal mnoho postřehů o důsledcích násilné kolektivizace, kterou označil za „*zločin na sovětské říši*“ a „*experiment kasty, která myslila při tom především na svou záchranu*“.⁴⁶ Poukázal tak především na bolševickou snahu získat kontrolu nad produkcí a trhem s potravinami. „*Této druhé a nejstrašnější agrární revoluci věnuji v krátké době zvláštní knihu,*“ avizoval Slavík,⁴⁷ avšak nedošlo k tomu. Hospodářské přestavbě sovětského Ruska v době první a poloviny druhé pětiletky však věnoval rozsáhlou samostatnou studii, v níž problematika kolektivizace dostala největší prostor ze všech jeho prací.⁴⁸ Autor zde ukázal na rozpor mezi hospodářskými plány a realitou, seznámil československé čtenáře s formami kolektivizačních podniků, přiblížil některé charakteristické rysy ruského venkova a mentality sedláků a neopomenul ani fenomén odporu proti kolektivizaci.

Kritický rozbor situace sovětského venkova předložil československému čtenáři také ruský autor Sergej Semenovič Maslov,⁴⁹ jenž se ve svém pojednání věnoval také sociální stratifikaci, počátkům kolektivizace v letech 1919 – 1921 a rovněž fenoménu fiktivních „papírových“ komun a artělů. V roce 1934 publikoval své kritické postřehy o zkolektivizovaném sovětském zemědělství také mladý národní socialista Ota Hora.⁵⁰ Naopak nekritický obdiv k sovětské kolektivizaci publikoval Jiří Koťátko,⁵¹ tehdejší zemědělský komisař Státního pozemkového úřadu a pozdější akademik ovlivňující výrazně československou cestu ke kolektivizaci.

Nový, slepě nekritický impulz přineslo do československé knižní produkce vítězství Sovětského svazu ve válce, kterou útokem na Polsko společně s nacistickým Německem

43 SLAVÍK, Jan – BOUČEK, Jaroslav (ed.) *Iluze a skutečnost*. Praha : Academia, 2000, s. 117.

44 SLAVÍK, Jan. *Co jsem viděl v sovětském Rusku*. Praha : Svaz národního osvobození, 1926, s. 52-56; SLAVÍK, Jan. *Po druhé v sovětském Rusku*. Praha : Svaz národního osvobození, 1927, s. 13-15, 20-21, 50; SLAVÍK, Jan. *Po třetí v Sovětském Rusku*. Praha : Svaz národního osvobození, 1932, s. 11-12, 52-56, 70-71.

45 SLAVÍK, Jan. *Leninova vláda (1917 – 1924)*. Praha : Melantrich, 1935, s. 218-235.

46 SLAVÍK 1932, s. 79.

47 Tamtéž, s. 7.

48 SLAVÍK, Jan. SSSR v době pětiletok. In SANTHOLZER, Vilém (ed.) *Spirála 1936: ročenka pokroků a objevů XX. Století*, 1936, roč. 1, s. 7-96, zvl. s. 31-49.

49 MASLOV, Sergěj. *Agrární revoluce v Rusku*. Praha : Státní pozemkový úřad, 1928.

50 HORA, Ota. *Rusko při práci: poznámky z cest*. Praha : Melantrich, 1934, s. 62, 73-81, 117, 123. K fenoménu prvorepublikového cestování do SSSR viz LOMÍČEK, Jan. *Poznávací zájezdy československých občanů do sovětského Ruska v meziválečném období z pohledu archivních pramenů Ruské federace*. In *Časopis Národního muzea, Řada historická*, 2014, roč. 183, č. 3-4, s. 75-88.

51 KOŤÁTKO, Jiří. *Zemědělství, kolektivisace rolnických usedlostí a obdělávané plochy*. Praha : Prokopová, 1935.

rozpoutal. Nepřehlédnutelnou pozici neúnavného propagátora z kolektivizovaného sovětského zemědělství zaujímal již zmíněný Jiří Koťátko,⁵² akademik a dlouholetý spolupracovník ministra zemědělství Júlia Ďuriše, jeden z hlavních teoretiků a praktických organizátorů osídlování (do roku 1948 vedl odbor pozemkové reformy).⁵³

Vedle apologetické a schematické historiografické produkce⁵⁴ a čistě propagandistických agitek⁵⁵ se pod kontrolu stranických organizací dostal také etnografický výzkum československého národopisu, který dříve vysokou úroveň bádání musel nyní podřídit záměrům vládnoucí ideologie.⁵⁶ Symbolem tohoto posunu se stal Otakar Nahodil.⁵⁷

V 60. letech se někteří historikové začali nad čerstvě dokonaným procesem kolektivizace československého venkova kriticky zamýšlet. Je však nutné mít na paměti, že se historiografická produkce nadále pohybovala v mantinelech marxistické ideologie a nedotknutelných Leninových tezí. Příkladem budiž příprava sborníku statí o kolektivizaci v první polovině 60. let, na níž se podíleli Viliam Hanzel, J. Kárník, Jozef Krilek, Vlastislav Lacina, M. Lašková, František Mysliveček, Dragutin Pelikán, Juraj Purgat, Želmíra Richtová (později Kratochvílová), Čestmír Suchý, Antonín Václavů a Zbyslav Železnov. Výčet spoluautorů uvádím záměrně, neboť v následujících letech i desetiletích právě oni publikovali množství studií tak či onak se vztahujících ke kolektivizaci. Při přípravě zmíněného sborníku vyšlo najevo, že nejožehavějším obdobím let 1951 až 1953 neměl nikdo zájem se zabývat.⁵⁸ V daných podmínkách bylo vyhýbání se konfliktním tématům asi nejčastější strategií.

Obr. 7. Jiří Koťátko patřil po únoru 1948 k předním teoretikům kolektivizace zemědělství. Sovětské podoby kolektivizace však propagoval již za první ČSR – zde obálka jeho práce z roku 1935, která vyšla jako součást rozsáhlého projektu Sovětské hospodářství. Zdroj: HÚ AV ČR

52 Viz např. KOŤÁTKO, Jiří. *30 let sovětského zemědělství*. Praha : Svaz přátel SSSR – Společnost pro kulturní styky se SSSR, Orbis, 1947; KOŤÁTKO 1935; KOŤÁTKO, Jiří. *Jak pracují sovětsí rolníci*. Praha : Svaz československo-sovětského přátelství, 1950; KOŤÁTKO, Jiří. *J. V. Stalin a kolektivizace sovětského zemědělství*. Praha : Orbis, 1953.

53 K jeho životu a dílu podrobně viz NOVÁK, Pavel. Akademik Jiří Koťátko (1899 – 1962). In *Osobnosti v zemědělství. Prameny a studie*, 2011, č. 46, s. 33-44.

54 Uvedme jako příklad PROCHÁZKA, Jan – NOLČ, Marcel – MYSLIVEČEK, František. *Důvěra podložená činy zvítězila: fakta a cifry o zemědělském družstevnictví 1948 – 1958*. Praha : Státní zemědělské nakladatelství, 1958, nebo práce tištěné v dobovém odborném periodiku *Za socialistické zemědělství*. Praha : Brázda, 1951 – 1960.

55 Viz např. KETTNER, Petr. *Nepřátelé vesnice bez masky*. Praha : Státní zemědělské nakladatelství, 1953.

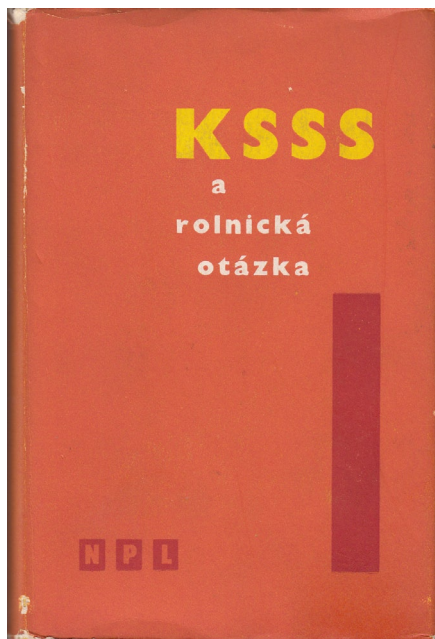
56 K tomu viz RUBEŠ, Zdeněk. Marx-leninský národopis: ideologický základ československé poválečné etnografie. In *Dějiny a současnost*, 2011, roč. 33, č. 2, s. 14-17.

57 Viz např. NAHODIL, Otakar. *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*. Praha : Svět sovětů, 1950; NAHODIL, Otakar – KRAMARÍK, Jaroslav. *J. V. Stalin a národopisná věda: příspěvky k diskusi o díle Marxismus a otázky jazykovědy*. Praha : Československo-sovětský institut, 1952. Viz též Nahodilovu obhajobu NAHODIL, Otakar. *Totalitní hodnocení totality*. Praha : vl. n., 1995.

58 Národní archiv Praha (NA Praha), fond (f.) Ústav dějin KSČ, karton (k.) 107, číslo jednotky (č. j.) 107, Zpráva o zasedání redakční rady sborníku statí o průběhu budování JZD v ČSSR, Praha 10. říjen 1961.

Své studie brzy publikovali Želmíra Richtová,⁵⁹ Vlastislav Lacina,⁶⁰ Josef Paleček.⁶¹

V roce 1963 vyšla kniha Jana Kozáka s přiléhavým podtitulem *Z bojů o kolektivizaci vesnice*.⁶² Vznikla jako historická studie k autorově románové práci⁶³ a pojednává o kolektivizaci v úrodné

Obr. 8. Nedlouho po dovršení kolektivizace v Československu vyšla historická práce s kritickým hodnocením sovětského modelu kolektivizace – obálka z roku 1964. Zdroj: Slovanská knihovna NK ČR

Východoslovenské nížině v michalovském okrese někdejšího kraje Prešov. Autor věnoval značný prostor interpretaci odporu místních rolníků vůči kolektivizaci a totálnímu krachu většiny jednotných rolnických družstev (JRD) v roce 1953, nezavíral oči před organizačními nedostatky ani násilnostmi, které připsal na vrub „dogmatickému uplatňování chybné Stalinovy teze o zákonitém zostřování třídního boje“. Ideologický rámec marxistické historiografie však překročit ani nemohl.⁶⁴ Nicméně jeho kniha představuje první kritický pohled na kolektivizaci v Prešovském kraji, který je dodnes na přední příčce zájmu slovenské historiografie.⁶⁵

V roce 1964 vydalo Nakladatelství politické literatury knihu *KSSS a rolnická otázka*, v níž se osmičlenný kolektiv autorů zabýval hlavními etapami sovětské zemědělské politiky od revolučního roku 1917 až po současnost, tedy do roku 1963.⁶⁶ Kontroverzního tématu kolektivizace se ujal Zdeněk

59 RICHTOVÁ, Želmíra. O některých podmínkách přechodu k združstevňování československé vesnice. In *Příspěvky k dějinám KSČ*, 1965, roč. 5, č. 3, s. 381-408. Richtová se zařadila mezi představitele tehdy se rodícího reformního dějepisce a začala se odklánět od svých předešlých textů, které nepřekračovaly stín oslavného psaní, viz SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepisce: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950 – 1970)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 192, 250, 326-329.

60 LACINA, Vlastislav. Hledání cest a první kroky združstevňování československé vesnice. In *Sborník historický*, 1966, 14, s. 95-134.

61 PALEČEK, Josef. Zemědělská výroba v ČSSR a ve světě v posledních dvaceti letech. In *Dějiny a současnost*, 1966, roč. 8, č. 10, s. 38-40, 44.

62 KOZÁK, Jan. *Dramatické kapitoly z bojů o kolektivizaci vesnice*. Praha : Nakladatelství politické literatury, 1963.

63 KOZÁK, Jan. *Horký dech: tři novely*. Praha : Československý spisovatel, 1961.

64 K hlubší kritické reflexi jeho knihy viz ŠULEJOVÁ, Lucia. Odpor rolníkův proti kolektivizaci na východnom Slovensku. In ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds.) *Kolektivizace v Československu*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2013, s. 217-224.

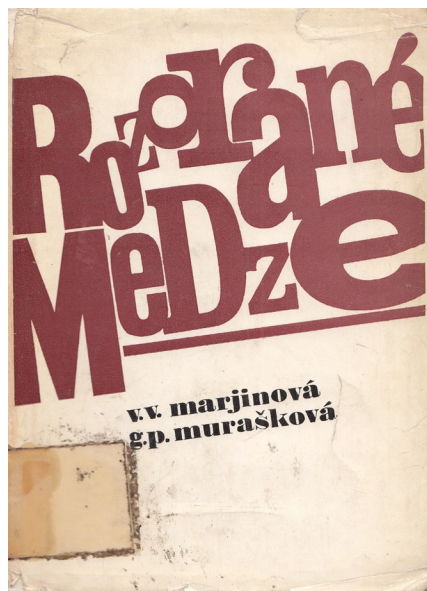
65 Nejnověji viz ŠULEJOVÁ, Lucia. Rozpad jednotných rolnických družstev v Prešovskom kraji v roku 1953 ako prejav odporu roľníkov voči kolektivizácii. In PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.) *Osm let po válce: rok 1953 v Československu*. Praha; České Budějovice : Ústav pro studium totalitních režimů, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2014, s. 92-100. Autorka na dané téma obhájila disertační práci *Odpor roľníkov proti kolektivizácii v Prešovskom kraji 1949 – 1953*. Disertační práce. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, Historický ústav Slovenské akademie věd, 2014. Dále viz FIAMOVÁ, Martina. Kritické obdobie v kolektivizácii vidieka – dramatické udalosti roka 1953 v Prešovskom kraji na príklade obce Kelča. In *Pamäť národa*, 2010, roč. 6, č. 3, s. 57-64. Dostupné na internetu: http://www.upn.gov.sk/publikacie_web/pamat-naroda/pamat-naroda-03-2010.pdf (poslední náhled 27. 5. 2016) FIAMOVÁ, Martina. „Vydejte nám krávy, my družstvo nechceme!“ Bezpečnostná situácia v Prešovskom kraji v roku 1953. In *Securitas imperii*, 2012, č. 2, s. 150-181. Dostupné na internetu: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/securitas-imperii/no21/150-181.pdf> (poslední náhled 27. 5. 2016).

66 *KSSS a rolnická otázka: kapitoly z rolnické a zemědělské politiky KSSS*. Praha : Nakladatelství politické literatury, 1964.

Sládek,⁶⁷ který své pojednání do značné míry pojal jako kritiku Stalinova kultu a nekritického přebírání jeho metod jako obecně platných a závazných principů socialistické organizace zemědělství. Tři čtyři roky po ohlášeném dovršení kolektivizace v Československu vyvolala Sládkova studie do té doby skutečně nikoli běžnou diskusi o sovětských dějinách.⁶⁸ Tehdejší zájem československé historiografie o problematiku kolektivizace přitom do značné míry podněcovaly problémy čerstvě zkolektivizovaného československého venkova.

Asi nejplodnější historickou diskusi prezentuje sborník *Československé zemědělství očima historiků*,⁶⁹ který vzešel ze sympozia pořádaného v květnu 1968 Komisí pro agrární a rolnickou otázku na půdě Ústavu dějin socialismu, kde byl posléze vydán jako interní edice v nákladu 500 kusů. Sympozia se účastnili Zdeněk Antoš, Samuel Cambel, Viliam Hanzel, Želmíra Kratochvílová (za svobodna publikovala pod dívčím jménem Richtová), Vlastislav Lacina, František Mysliveček, Jaroslav Pátek, Karol Režný, Vasil Skrip, Jiří Šíma, Zdeněk Trávníček a Antonín Václavů.⁷⁰ V uvolněné době bez cenzury si účastníci mohli dovolit formulovat teze, které by jinak byly v rozporu s oficiálním výkladem, a tak se v proslovených referátech i zaznamenané diskusi vesměs kriticky zamýšleli nad příčinami nedostatků a neúspěchů kolektivizace, zpochybňovali tradovaná a přikrašující tvrzení o vzestupném vývoji zemědělské produkce a bezkonfliktnosti kolektivizace.

V 70. letech byla diskusní tendence utlumena a mnohá, před rokem 1969 otevřená témata zasunuta.⁷¹ Přesto byla počátkem 70. let publikována první závažnější syntéza kolektivizace československého zemědělství. Vzešla z pera sovětských historiček Valentiny Marjinové a Galiny Muraškové a byla vydána v bratislavském nakladatelství Pravda pod názvem *Rozorané medze*.⁷² Autorky se opřely o rozsáhlé studium tisku a bádání v Archivu Ministerstva zemědělství a lesního hospodářství i ve stranických archivech. Pozitivně je třeba hodnotit faktografický záběr práce a skutečnost, že se nevyhýbaly ani rozboru nedostatků při provádění kolektivizace,⁷³ zároveň je

Obr. 9. Obálka prvního souborného zpracování kolektivizace v Československu z roku 1972. Zdroj: Studijní a vědecká knihovna v Hradci Králové (SVK HK)

67 SLÁDEK, Zdeněk. Některé problémy kolektivizace ve světle kritiky kultu osobnosti. In Tamtéž, s. 149-178.

68 K tomu viz SLÁDEK, Zdeněk. Po stopě historické pravdy (1964 – 1969). In VEBER, Václav (ed.) *Ruské a sovětské dějiny v české poválečné historiografii: sborník studií*. Praha : Společnost pro výzkum střední a východní Evropy v České republice, 1996, s. 45-46. Srov. SOMMER 2011, s. 317-344.

69 KRATOCHVÍLOVÁ, Želmíra (ed.) *Československé zemědělství očima historiků*. Praha : Ústav dějin socialismu, 1969.

70 Jeho pojetí kolektivizace a požadavek kritického přezkoumání teoretických východisek socialistických koncepcí zemědělství použil Vítězslav Sommer jako ukázkou historiografického revizionismu reformního dějepisce vztahu k problémům budování socialismu v Československu, viz SOMMER 2011, s. 420-421.

71 K čistce, již československá historická obec prošla v roce 1970, viz SOMMER 2011, s. 455-461.

72 MARJINOVÁ, Valentina Vladimirovna – MURAŠKOVÁ, Galina Pavlovna. *Rozorané medze: k historii socialistického združstevňovania československej dediny 1948 – 1960*. Bratislava : Pravda, 1972.

73 Kritické analýze zaměřené na reflexi odporu proti kolektivizaci podrobila jejich dílo ŠULEJOVÁ 2013, s. 217-224.

však třeba k výsledkům jejich práce přistupovat s vědomím, že základním teoretickým východiskem jim byly „všeobecně platné leninské teze“.

V polovině 70. let zpracoval kolektiv vedený Jaroslavem Kabrhelem publikaci hodnotící třicetiletý vývoj zemědělské politiky Komunistické strany Československa (KSČ).⁷⁴ Autoři se soustředili především na socialistické pojetí družstevnictví, na politický rámec a ekonomické aspekty transformace československého zemědělství, jejich východiska a závěry přirozeně konvenovaly vládnoucí ideologii. Další studie se soustředily na zpracování statistických údajů o československém zemědělství.⁷⁵ Zásadní práci zachycující přerod slovenského venkova vydalo bratislavské nakladatelství Příroda. V roce 1973 zde Alois Vojáček publikoval svou obdivuhodnou syntézu,⁷⁶ v níž zachytil vnímání, charakter a vývoj slovenského zemědělství od konce druhé světové války po počátek 70. let. Autorův pohled je pohledem zemědělského ekonomy, vycházel z velkého množství souhrnných zpráv a statistického materiálu, z nichž mnohé zpracoval do rozsáhlých tabulkových příloh. Jeho knihu vnímám jako neprávem pozapomenuté, nadčasové zpracování hospodářských dějin poválečné transformace slovenského zemědělství.

Zmínku si zde zaslouží také publikace vydávané od konce 60. až do konce 80. let při různých výročích – konce světové války, února 1948, IX. sjezdu KSČ, zahájení či završení kolektivizace, založení prvního jednotného zemědělského družstva (JZD) apod. Vydávány byly zpravidla příslušnými okresními národními či stranickými výbory nebo krajskými či okresními zemědělskými správami. Dnes mohou pro historika představovat cenný pramen pro regionální bádání o kolektivizaci. Uvedu jen některé příklady těchto prací, s nimiž jsem již v minulosti pracoval a jež se regionálně vztahují k Polabí. Východočeský kraj získal takovou publikaci v roce 1974,⁷⁷ omezovala se však oproti názvu pouze na někdejší kraj Hradec Králové. Ve stejném roce se za kolektivizaci ohlíželi také v kolínském okrese,⁷⁸ na Nymbursku⁷⁹ a na Trutnovsku⁸⁰ zahrnujícím též někdejší vrchlabský okres. Kritického zpracování se při stejném výročí dostalo státním statkům.⁸¹ V roce 1979 byla vydána podobná publikace pro Náchodsko⁸² a také pro Nymbursko a Poděbradsko.⁸³ Posledně jmenovaná přitom kvalitou zpracování i rozsahem ostatní převyšuje.

74 KABRHEL, Jaroslav a kol. *30 let vývoje čs. zemědělství a jeho další perspektivy*. Praha : Horizont, 1975.

75 Například CHOMA, Dimitrij. Vývoj zemědělské výroby a změny její struktury v ČSR a SSR v období let 1948 – 1971. In *Zemědělská ekonomika*, 1972, roč. 18, č. 9-10, s. 691-700.

76 VOJÁČEK, Alois. *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*. Bratislava : Příroda, 1973.

77 MAŠKA, Jan a kol. *25 let budování socialistického zemědělství ve Východočeském kraji*. Hradec Králové : Krajská zemědělská správa, 1974. Další výroční publikace byla pro Kolínsko vydána v roce 1985 a k transformaci zemědělství přinesla další údaje, viz *Čtyřicet let budování socialismu na Kolínsku: 1945 – 1985*. Kolín : Komise regionálních dějin při OV KSČ, 1985, s. 50-61.

78 VÁVRA, Slavoj a kol. *25 let socialistického zemědělství Kolínska*. Kolín : Okresní zemědělská správa, 1974.

79 DAVÍDEK, František (ed.) *Sborník vzpomínek a dokumentů o zakládání a rozvoji jednotných zemědělských družstev v okrese Nymburk: 1949 – 1974*. Nymburk : Okresní zemědělská správa, 1974.

80 *25 let socializace vesnice na Trutnovsku*. Trutnov : Česká zemědělská společnost, 1974.

81 NOVÁK, Miroslav a kol. *25 let státních zemědělských organizací*. Praha : Státní zemědělské nakladatelství, 1974.

82 MÍL, Oldřich a kol. *Socialistické přeměny zemědělství na Náchodsku*. Náchod : OV KSČ, 1979.

83 ROBEK, Antonín – SVOBODOVÁ, Jiřina. *Kronika socialistické vesnice: Nymbursko a Poděbradsko*. Poděbrady : Polabské muzeum, 1979.

Někdejší Ústav marxismu-leninismu při Ústředním výboru (ÚV) KSČ vypsal na přelomu 70. a 80. let jakousi soutěž pro zasílání vzpomínek pamětníků na kolektivizaci zemědělství. Výsledkem pak byla publikace sborníku,⁸⁴ který dnes pro historiky představuje vhodný pramen osobní reflexe někdejší kolektivizátorů – funkcionářů a aktivistů, kteří kolektivizaci sami aktivně prosazovali. Oproti dříve vydanému velkolepému souboru osobních vzpomínek a reflexí kolektivizace slovenského venkova,⁸⁵ však *Neobyčejná doba* působí dojmem chudého příbuzného. Zůstává však s podivem, že slovenská historiografie diskutuje s obsahem *Kroniky rodnej zeme* jen velmi zřídka, přitom by kniha mohla být při kritickém uchopení ideálním podkladem pro další regionální bádání či historické zpracování sebereflexe aktérů kolektivizace.

V 80. letech se začal zviditelňovat československý etnologický výzkum kolektivizované vesnice, který získal interdisciplinární charakter, etnografie začala spolupracovat především se sociologií a antropologií.⁸⁶ V první polovině dekády vyšly celkem tři svazky nazvané *Socializace vesnice a proměny lidové kultury*,⁸⁷ které vycházely z odborných seminářů a koncentrovaly se převážně na kulturní (folklor, výtvarné umění, lidové stavitelství) a sociokulturní (bydlení, myšlení, zvyky, sousedské vztahy) změny na jihomoravském venkově, pojímaly ale i historický (osidlování, kolektivizace, urbanizace) a orálně-historický (válka a odboj, osidlování, spolková činnost) výzkum. Kromě jihomoravského regionálního zaměření se zde objevily také příspěvky orientované na střední a severní Moravu, do středních Čech a na Slovensko. Ostatně výsledky svých samostatných výzkumů publikovali také etnografové z pražských a bratislavských pracovišť. Zatímco český tým se v podmínkách zkolektivizovaného venkova zaměřoval na výzkum rodiny, příbuzenství, sekularizace, volného času, životního prostředí a sociálního postavení zemědělce v širší

Obr. 10. Na začátku 80. let minulého století se ustavovala tradice pravidelného setkávání agrárních historiků na půdě Slovákckého muzea v Uherském Hradišti. Tato tradice přetrvávala až do roku 2012 a vyprodukovala velké množství dodnes ceněných sborníků – zde obálka prvního z nich z roku 1981, který byl věnován kolektivizační proměně venkova. Do polistopadových ročníků se téma kolektivizace dostávalo jen velmi zřídka. Zdroj: SVK HK

84 HOLÁ, Věra – VICHÉREK, Efreim (eds.) *Neobyčejná doba: vzpomínky průkopníků socialistického zemědělství*. Praha : Svoboda, 1980.

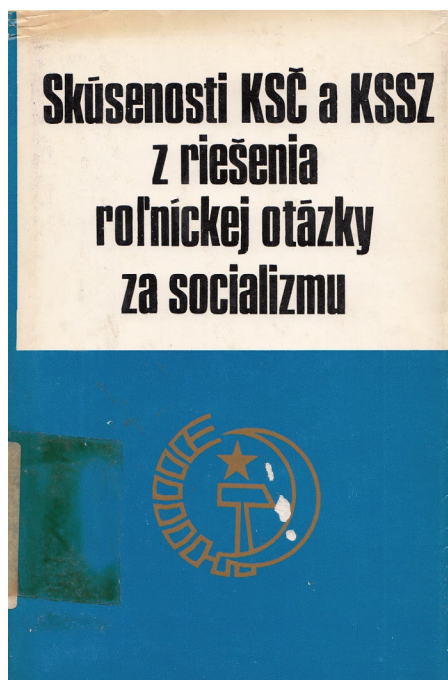
85 DUNAJOVEC, Jozef – PODSTUPKA, Leopold (eds.) *Kronika rodnej zeme*. Bratislava : Príroda, 1974.

86 Blíže viz VÁLKA, Miroslav. *Sociokulturní proměny vesnice: moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*. Brno : Masarykova univerzita, 2011, s. 11n.

87 FROLEC, Václav (ed.) *Socializace vesnice a proměny lidové kultury: přehledy výsledků výzkumu*. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum, 1981; FROLEC, Václav (ed.) *Socializace vesnice a proměny lidové kultury 2. Sborník materiálů z 2. semináře „Socializace vesnice a proměny lidové kultury v Jihomoravském kraji“ (26. – 27. 1. 1982 Strážnice)*. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum, 1983; FROLEC, Václav (ed.) *Socializace vesnice a proměny lidové kultury 3. Sborník materiálů z 3. semináře „Socializace vesnice a proměny lidové kultury v Jihomoravském kraji“ (31. 3. – 1. 4. 1983 Kroměříž)*. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum, 1984.

oblasti středních Čech, ale i jihozápadního pohraničí, či podhůří Orlických hor,⁸⁸ slovenský tým se soustředil na výzkum orientovaný do jediné obce Sebechleby na jižním úpatí Štiavnických vrchů.⁸⁹ Do této oblasti středního Slovenska, byť regionálně daleko šířeji vymezené, orientoval svůj více než dvacetiletý výzkum také Josef Kandert, tehdy již významný afrikanista Náprstkovy muzea.⁹⁰

Neopominutelným projektem byl historický výzkum kolektivizace venkova realizovaný v 80. letech kolektivem kolem Samuela Cambela v rámci výzkumného úkolu *Rolnická politika KSČ při*

Obr. 11. Tým vedený Samuelem Cambelem vyprodukoval v 80. letech minulého století minimálně pětici prací pojednávajících o kolektivizaci venkova, které dnes téměř upadly v zapomnění. Zdroj: SVK HK

výstavbě socialismu v Československu, který se stal součástí státního plánu základního výzkumu. Autorský tým sice poukázal na některé dosavadní limity výzkumu, jako přehlížení lidského faktoru (mentality, žebříčku hodnot, vlastností) při popisu prosazování kolektivizace, nutnost zohledňování specifických místních podmínek a potřebu interdisciplinarity,⁹¹ ale výsledky jeho práce⁹² se soustředily především na politický rámec a ekonomické faktory kolektivizace československého venkova, spíše výjimečná byla pojednání o společenském a kulturním životě na vesnici.⁹³ Navíc se při řešení výzkumu museli autoři přidržovat stále nezbytných marxistických pozic, a tak závěry a hodnocení realizace zemědělské politiky KSČ plnily funkci její obhajoby. Řada témat a souvislostí se tehdy nezkoumala vůbec, o násilné a donucovací povaze kolektivizace se psalo pouze v obecné rovině přehmatů a chyb. Především na úrovni regionálního bádání však v 80. letech vzniklo několik prací, v nichž byla vládnoucí státní ideologie obsažena jen v jakémsi povinném

88 ROBEK, Antonín a kol. *Česká vesnice po roce 1945: sborník referátů ze semináře pořádaného oddělením etnografie socialistické společnosti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze*. Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1987.

89 PRANDA, Adam (ed.) *Spôsob života družstevnej dediny: z etnografických výskumov obce Sebechleby*. Bratislava : Veda, 1986.

90 KANDERT, Josef. *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha : Karolinum, 2004.

91 CAMBEL, Samuel – KRATOCHVÍLOVÁ, Želmíra. Predbežné výsledky výskumu dejín kolektivizácie československého poľnohospodárstva. In *Československý časopis historický*, 1986, roč. 34, č. 2, s. 174, 184.

92 Ke způsobům práce a praxi pracovních konferencí v Časté a ve Smolenicích viz BUREŠOVÁ, Jana. Problematika výzkumu dějin kolektivizace v Československu a v České republice. In ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds.) *Kolektivizace v Československu*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2013, s. 25-26.

93 CAMBEL, Samuel (ed.) *Kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*. Bratislava : Pravda, 1982; CAMBEL, Samuel (ed.) *Formovanie triedy družstevného roľníctva v Československu: kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*. Bratislava : Pravda, 1984; CAMBEL, Samuel (ed.) *Ku vzniku a začiatkom JRD v ČSSR: kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*. Bratislava : Pravda, 1985; CAMBEL, Samuel (ed.) *Skúsenosti KSČ a KSSZ z riešenia roľníckej otázky za socializmu: kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*. Bratislava : Pravda, 1985; CAMBEL, Samuel (ed.) *Naše poľnohospodárstvo v období dobudovania základov socializmu: kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*. Bratislava : Pravda, 1986.

zarámování, terminologii (důsledné vydávání kolektivizace za združstevňování) a nadbytečným slovním balastu. V tomto ohledu bych uvedl práci Jana Peška o kolektivizaci jihočeského venkova⁹⁴ a práci východočeských historiků zahrnující také oblast horního Polabí.⁹⁵ Méně to už platí o studii Drahomíry Kopejtkové, která se věnovala venkovskému okolí Prahy.⁹⁶

Události roku 1989, které vyústily v pád nedemokratického komunistického režimu, znamenaly konec ideologického monopolu KSČ a návrat k demokratické tradici, ztělesněný svobodnými volbami v červnu 1990. Zrušení ústavně zakotveného článku o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a o marxismu-leninismu jako státní ideologii v závěru listopadu 1989 představovalo novou startovní čáru také pro historiografii, která nyní mohla začít dohánět metodologický skluz za vývojem ve světě na západ od železné opony a začít zaplňovat bílá místa témat, o nichž v předešlém období s cenzurním tiskovým dohledem nebylo možné psát. Když se na sklonku roku 1989 historik Jan Křen snažil tato bílá místa československých dějin vymezit, neopomněl tehdy ani kolektivizaci venkova, kterou nastínil jako lidské a sociální drama českého rolníka.⁹⁷ Na následujících stránkách se tedy pokusím přiblížit, do jaké míry se československé, brzy nato už české a slovenské historiografii v uplynulém čtvrtstoletí dařilo toto bílé místo popisovat.

První vlašťovkou historiografického zájmu o problematiku kolektivizace zemědělství byly studie Václava Vebera publikované v časopisu *Slovanský přehled* v roce 1991,⁹⁸ odrážející autorův dlouholetý, ale také dlouho potlačovaný zájem o ruské a sovětské dějiny. Zmínku si zaslouží Veberovo pojednání o sovětské kolektivizaci v samotném začátku 20. let, které je dodnes často opomíjenou kapitolou bolševického přetváření venkova.

V roce 1992 vydal Ústav pro soudobé dějiny ve své interní ediční řadě *Dokumenty o perzekuci a odporu* pramennou edici, v níž historik Karel Jech zpracoval evidenci centrálně řízené Akce K, v jejímž rámci docházelo v letech 1951 až 1953 k vystěhovávání nepohodlných selských rodin na práci u určených státních statků.⁹⁹ Tato edice se stala na dlouhých osmnáct let hojně využívanou (a kopírovanou) příručkou pro další mapování perzekuce představitelů selského stavu v regionech.

Se zánikem československé federace příchodem roku 1993 opustím nyní i já kapitolu věnovanou československé historiografii o kolektivizaci a dále se budu věnovat historiografickému zpracování této problematiky v Česku, na Slovensku a v okolních postkomunistických státech.

94 PEŠEK, Jan. *Přerod jihočeské vesnice: k historii združstevňování zemědělství Českobudějovického kraje v letech 1949 – 1959*. České Budějovice : Jihočeské nakladatelství, 1985.

95 DOLEŽAL, Jan – KMONÍČEK, Josef – PEKÁREK, Jiří. *Když mizely meze: kapitoly z kolektivizace východočeského zemědělství v letech 1949 – 1960*. Hradec Králové : Kruh, 1987.

96 KOPEJTKOVÁ, Drahomíra. *Počátky socialistického zemědělského družstevnictví v Československu (1948 – 1953): studie o budování JZD se zvláštním zřetelem na situaci v pražských příměstských okresech*. Praha : Academia, 1987.

97 KŘEN, Jan. *Bílá místa v našich dějinách?* Praha : Lidové noviny, 1990, s. 54.

98 VEBER, Václav. Sovětské zemědělství po revolučním roce 1917. In *Slovanský přehled*, 1991, č. 2, s. 97-108; VEBER, Václav. Sovětské zemědělství ve 20. letech a na začátku 30. let. In *Slovanský přehled*, 1991, č. 3, s. 213-225.

99 JECH, Karel (ed.) *Vystěhování selských rodin v Akci K (kulaci) 1951 – 1953. Dokumenty o perzekuci a odporu 3*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1992.

Zpracování tématu kolektivizace v Česku

Tématu kolektivizace venkova se v české historiografii poměrně dlouho nedostávalo zasloužené pozornosti. Průkopnickou práci na tomto poli odvedli Karel Jech a Jana Burešová, kteří orientovali výzkum dvojím směrem; jednak na represivní charakter kolektivizační politiky a perzekuci selského stavu, jednak na implementaci sovětské kolektivizační předlohy do československého prostředí.

Jana Burešová publikovala v roce 1994 studii o implementaci sovětského modelu kolektivizace do československého zemědělství,¹⁰⁰ v níž se zabývala předzvěstmi, okolnostmi a důsledky rezoluce Informačního byra komunistických a dělnických stran z června 1948, která skrze jugoslávský případ dávala instrukci, jak mají komunistické strany na poli zemědělské politiky postupovat. V roce 1996 autorka toto téma dále rozvinula a rozšířila svůj záběr do celé kolektivizační dekády. Reprezentativní syntetická studie s komparativním pohledem do dalších států, jejichž venkov podstupoval kolektivizaci dle sovětského vzoru, však byla Ústavem pro soudobé dějiny publikována opět v jakési interní ediční řadě, dostupné jen v několika málo knihovnách, a tak neprávem tak trochu zapadla.¹⁰¹ V dalších, drobnějších studiích pak autorka buď sumarizovala své dosavadní závěry,¹⁰² nebo se zamýšlela nad socioprofesionálním dopadem kolektivizační přeměny venkova¹⁰³ či nad problematikou výzkumu,¹⁰⁴ nevyhýbala se přitom ani regionálnímu uchopení problematiky, které pochopitelně zaměřila do svého rodného regionu.¹⁰⁵ V posledních letech Jana Burešová, která s novým tisíciletím přesunula hlavní těžiště svého výzkumu k genderové problematice v dějinách, publikovala tři významné studie ke kolektivizaci: jednak rozsáhlou studii historického kontextu a východisek kolektivizace v Československu,¹⁰⁶ jednak zhodnocení hlavních proudů dosavadního výzkumu kolektivizace¹⁰⁷ a naposledy pak významnou přehledovou studii zprostředkovávající podstatné rysy československé kolektivizace pro anglicky čtoucí odbornou veřejnost.¹⁰⁸

100 BUREŠOVÁ, Jana. Prosazování sovětského modelu do československého zemědělství. In *Sborník Vojenské akademie v Brně*, 1994, řada C, mimořádné číslo, s. 395-402.

101 BUREŠOVÁ, Jana. Zemědělská politika v Československu v letech 1948–1960 jako součást vývoje komunistických režimů v Evropě. In KAPLAN, Karel (ed.) *Sborník prací moravských historiků. Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945–1967*, 21. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996, s. 87-128.

102 BUREŠOVÁ, Jana. Osudy československého zemědělství po druhé světové válce (1945–1960). In *Historický obzor*, 1997, č. 7-8, s. 177-180.

103 BUREŠOVÁ, Jana. Zemědělství v českých zemích a na Slovensku v podmínkách „kolektivizace“ 1949–1960: poznámky k převratu v životě a práci zemědělců. In *Česko-slovenská historická ročenka*, 1998, s. 197-203.

104 BUREŠOVÁ, Jana. K problematice výzkumu dějin československého zemědělství po druhé světové válce. In *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisceví na formování obrazu české minulosti: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 24.–25. 4. 1998 v lázních Sedmihorkách. Z Českého ráje a Podkrkonoší – Supplementum 4*. Semily: SOKA, 1998, s. 103-108.

105 BUREŠOVÁ, Jana. Zemědělství Olomouckého kraje na přelomu 40. a 50. let 20. století. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 1996*, 1998, roč. 27, s. 103-115.

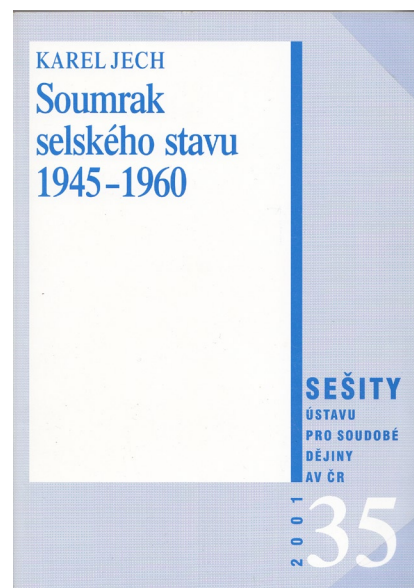
106 BUREŠOVÁ, Jana. Politický a institucionální rámec kolektivizace zemědělství v Československu se zaměřením na historická východiska. In BLAŽEK, Petr – JECH, Karel – KUBÁLEK Michal (eds.) *Akce „K“: Vyhánění sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech: studie, seznamy a dokumenty*. Praha: Pulchra, 2010, s. 17-60.

107 BUREŠOVÁ, Jana. Problematika výzkumu dějin kolektivizace v Československu a v České republice. In ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds.) *Kolektivizace v Československu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013, s. 23-31.

108 BUREŠOVÁ, Jana. The collectivization of agriculture in Czechoslovakia: the imposition of the Soviet communist

Karel Jech navázal na svůj významný, v předešlém oddíle zmíněný, ediční počin zpracováním další kapitoly z množiny perzekučních opatření proti selskému stavu, „třídně“ motivovaného vylučování selských dětí z odborných zemědělských škol.¹⁰⁹ V roce 2001 pak publikoval monografii *Soumrak selského stavu*, která se záhy stala v podstatě základní literaturou k tématu kolektivizace československého venkova.¹¹⁰ Jech při psaní knihy pochopitelně kladl důraz na dosud nezpracovaný aspekt násilného prosazování kolektivizace, vycházel přitom především ze zevrubného studia materiálů uložených ve fondech někdejšího Archivu ÚV KSČ a Ministerstva zemědělství. Řada dokumentů byla otištěna v příloze knihy, další pak zveřejněny na webu Ústavu pro soudobé dějiny.¹¹¹ Náklad knihy byl brzy rozebrán a dotisku či druhého vydání se publikace z nepochopitelných důvodů nedočkala. Na žádost Asociace soukromého zemědělství proto Karel Jech publikoval rozsáhlou stať i dokumenty z předešlé knihy, která byla pro širší, zemědělskou veřejnost zcela nedostupná, ve zkrácené, jen mírně upravené podobě bez poznámkového aparátu.¹¹² V roce 2008 se pak Jechova monografie dočkala nového, rozšířeného vydání pod názvem *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Autor rozšířil text o „střípky z rolnické a selské minulosti“ a o stať „sedláci z přelomu tisíciletí“, shrnul tak svůj výzkum a zastřešil jej do ucelené, reprezentativní podoby. Kniha si zachovala bohatou dokumentační přílohu a navíc dostala hodnotný obrazový doprovod v podobě poutavé fotodokumentace z fondů teplického okresního archivu. Podle informací nakladatelství Vyšehrad se už po méně než dvou letech dočkala prvního dotisku.

V 90. letech se kromě výše zmíněné dvojice objevovali další autoři se zájmem o kolektivizaci jen velmi zřídka. Antonín Kubačák publikoval v roce 1995 svůj druhý díl dějin zemědělství,¹¹³ avšak zvolil spíše přehledový a popisný postup bez hlubší analýzy a poznámkového aparátu. Pozornost věnoval ekonomickému vývoji zemědělství, jeho státní správě a také zemědělské vědě

Obr. 12. V roce 2001 publikoval Karel Jech svůj syntetický pohled na násilné prosazování kolektivizace v Československu. Jeho kniha však vyšla v trestuhodně nízkém nákladu v ediční řadě Sešity Ústavu pro soudobé dějiny. Zdroj: archiv autora

model on the Czechoslovak agriculture after the Second World War, 1945 – 1960. In KUBUŮ, Eduard – LORENZ, Torsten – MÜLLER, Uwe – ŠOUŠA, Jiří (Hg.) *Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa*. Berlin; Praha : Berliner Wissenschafts-Verlag, Dokořán, 2013, s. 621-645.

109 JECH, Karel. Vyloučení selských dětí ze zemědělských škol (1951 – 1953). In JECH, Karel (ed.) *Stránkami soudobých dějin: sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 123-141.

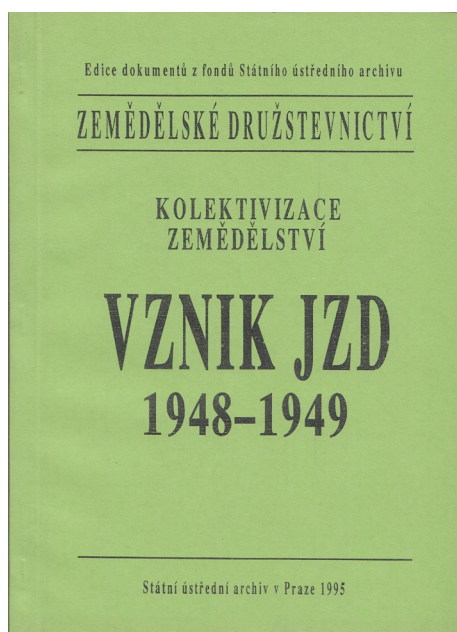
110 JECH, Karel. *Soumrak selského stavu 1945 – 1960*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny 35. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001.

111 JECH, Karel. *Knížně nepublikované dokumenty*. Dostupné na internetu: <http://www.usd.cas.cz/cs/stranky/publikace/knizne-nepublikovane-dokumenty> (poslední náhled 30. 5. 2016).

112 JECH, Karel. Strasti a naděje selského stavu (od velké krize po naše dny). In NĚMEC, Stanislav (ed.) *Kolektivizace – zločin proti venkovu*. Praha : Asociace soukromého zemědělství ČR, 2004, s. 9-128.

113 KUBAČÁK, Antonín. *Dějiny zemědělství v českých zemích. 2. díl, 1900 – 1989*. Praha : Ministerstvo zemědělství ČR, 1995, s. 172-226.

a technice. Kolektivizaci přitom prezentoval jako „zduřstevňování“. Proti zaměňování kolektivizace za zduřstevňování naopak důrazně vystupoval další autor, kterého nechci přehlédnout – historik Antonín Václavů. Ačkoliv nezanechal mnoho textů, měl k problematice kolektivizace venkova mnoho co říct. V roce 1999 byl až posmrtně publikován výběr jeho příspěvků o podstatných rysech kolektivizace (ale také i dekollektivizace) československého zemědělství.¹¹⁴ Texty vycházely z jeho přednáškové činnosti pro seminář sociologů venkova a zemědělství a pro posluchače postgraduálních kurzů historie zemědělství na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a České zemědělské univerzity, to bude také jeden z důvodů, proč vynikají slohovou lehkostí a schopností postihnout na relativně malém prostoru jádro problému. V roce 1997 publikovala výsledky výzkumu, prováděného v rámci projektu Ústavu pro soudobé dějiny Československo 1945 – 1967, Zuzana Miškovská z kolínského okresního archivu. V rámci projektu se zaměřila na likvidaci střední selské vrstvy na Českobrodsku, pojednala o počátečním období prosazování kolektivizace a zdokumentovala hlavní rysy provádění přesídlovací Akce K v tomto regionu.¹¹⁵

Obr. 13. Obálka prvního ze svazků rozsáhlé pramenné edice, kterou Národní archiv v Praze publikoval v letech 1995 až 2008. Zdroj: archiv autora

Zásadní ediční počín odstartoval v polovině 90. let Národní (tehdy Státní ústřední) archiv projektem *Zemědělské družstevnictví*, v jehož rámci agrární historička a archivářka Jana Pšeničková ve spolupráci s Jiřinou Juněcovou vybrala, kritickým komentářem opatřila a vydala postupně devět svazků pramenné edice věnované období let 1945 až 1954.¹¹⁶

Této rozsáhlé a hodnotné práci lze vytknout snad jen její zastřešující název vyvolávající zdání ztotožnění kolektivizace s družstevnictvím.

Z podnětných studií, které se objevily na začátku nového tisíciletí, bych rád vyzdvihl výzkum Petra Jičínského z třebíčského archivu, který v regionu Moravskobudějovicka analyzoval důležitou roli tajemníků místních národních výborů.¹¹⁷ Na půdě Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů

114 VÁCLAVŮ, Antonín. *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*. Praha : Vysoká škola ekonomická, 1999.

115 MIŠKOVSKÁ, Zuzana. Likvidace selského stavu v okrese Český Brod v letech 1945 – 1960. In *Archivní prameny Kolínska 1996*. Kolín : Státní okresní archiv, 1997, s. 25-54.

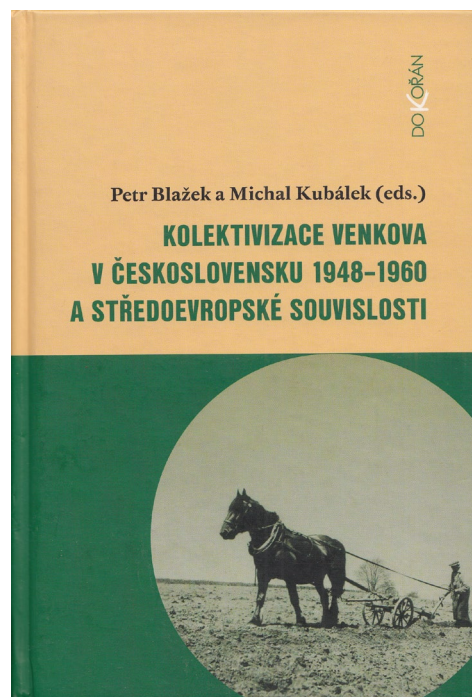
116 1) JUNĚCOVÁ, Jiřina – PŠENIČKOVÁ, Jana (eds.) *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1948 – 1949*. Praha : SÚA, 1995; 2) PŠENIČKOVÁ, Jana (ed.) *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Vznik JZD – 1950*. Praha : SÚA, 1998; 3) PŠENIČKOVÁ, Jana (ed.) *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Vznik JZD – 1951*. Praha : SÚA, 1999; 4) PŠENIČKOVÁ, Jana (ed.) *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Vznik JZD – 1952*. Praha : SÚA, 2000; 5) PŠENIČKOVÁ, Jana (ed.) *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Vznik JZD – 1953*. Praha : SÚA, 2002; 6) PŠENIČKOVÁ, Jana (ed.) *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Podmínky pro vznik JZD – 1945*. Praha : SÚA, 2003; 7) PŠENIČKOVÁ, Jana (ed.) *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Podmínky pro vznik JZD – 1946*. Praha : SÚA, 2004; 8) PŠENIČKOVÁ, Jana (ed.) *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Podmínky pro vznik JZD – 1947*. Praha : NA, 2005; 9) PŠENIČKOVÁ, Jana (ed.) *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství - vznik JZD 1954*. Praha : NA, 2008.

117 JIČÍNSKÝ, Petr. Socializátoři venkova? Tajemníci místních národních výborů na Moravskobudějovicku v prvních letech komunistického režimu 1949 – 1954. In *Západní Morava: vlastivědný sborník*, 2002, roč. 6, s. 74-103.

komunismu se metodami pronásledování sedláků zabývala Šárka Rokosová.¹¹⁸ Její studie přinesla podrobný, v historickém kontextu zakotvený přehled různorodých omezení a opatření používaných v rámci prosazování kolektivizace.

Nebývale inspirativní v nalézání témat i přístupů je odborník Národního zemědělského muzea Pavel Novák. Ve svých studiích např. analyzoval důležitý moment profesionalizace práce místních národních výborů skrze nově dosazené tajemníky,¹¹⁹ či roli kolektivizace a industrializace na změnu stravovacích návyků venkovského obyvatelstva,¹²⁰ popsal proměny zemědělských staveb v souvislosti s kolektivizací,¹²¹ vyzkoušel možnosti napsání kolektivní biografie předsedů JZD¹²² či sociálního portrétu jednoho z nich.¹²³

Za důležitý impulz, pokud se týče širě nahlížení kolektivizace jako historické látky, lze považovat grantový projekt České zemědělské univerzity *Kolektivizace v Československu 1948 – 1960: politické a sociální proměny venkova* iniciovaný Petrem Blažkem a Michalem Kubálkem. V rámci projektu se v září 2007 v Praze uskutečnila vědecká konference věnovaná kolektivizaci v Československu a jejím mezinárodním souvislostem, v následujícím roce pak vyšel rozsáhlý sborník, jehož základ utvořily příspěvky přednesené na této konferenci.¹²⁴ Některé prezentované studie a pohledy byly velmi inovativní, jiné zůstaly v příliš obecné rovině a nešly do hloubky problému, celkově však sborník dosavadní historické pohledy a interpretace kolektivizace podstatně obohatil.¹²⁵ Druhým velmi přínosným knižním výstupem projektu bylo nové kritické

Obr. 14. Odborná konference uspořádaná na podzim 2007 v rámci projektu České zemědělské univerzity nastartovala nový zájem o problematiku kolektivizace venkova v Československu – obálka sborníku z roku 2008. Zdroj: archiv autora

118 ROKOSOVÁ, Šárka. Administrativní opatření – jedna z forem perzekuce sedláků komunistickým režimem. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.) *Securitas Imperii 10: sborník k problematice vztahů československého komunistického režimu k „vnitřnímu nepříteli“*. Praha : ÚDV, 2003, s. 148-194.

119 NOVÁK, Pavel. Profesionalizace místních národních výborů na přelomu 40. a 50. let 20. století. In *Zemědělství a 50. léta. Prameny a studie*, 2008, č. 41, s. 73-84.

120 NOVÁK, Pavel. Společné stravování. In *Alchymie v kuchyni. Prameny a studie*, 2010, č. 44, s. 78-92.

121 NOVÁK, Pavel. Zemědělské stavby z 50. let 20. století. In *Z historie zemědělství 2. Prameny a studie*, 2012, č. 49, s. 185-213.

122 NOVÁKOVÁ, Drahomíra – NOVÁK, Pavel. Předsedové jednotných zemědělských družstev na Kutnohorsku – pokus o kolektivní biografii. In *Zemědělství a 50. léta. Prameny a studie*, 2008, č. 41, s. 60-72.

123 NOVÁK, Pavel. Předseda jednotného zemědělského družstva – příběh Petra Lexy. In FASORA, Lukáš a kol. *Člověk na Moravě ve druhé polovině 20. století*. Brno : CDK, 2011, s. 152-173.

124 BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal (eds.) *Kolektivizace venkova v Československu 1948 – 1960 a střeoevropské souvislosti*. Praha : Česká zemědělská univerzita – Dokořán, 2008.

125 Zde odkazuji na svou podrobnou recenzi jednotlivých sekcí a příspěvků sborníku, viz URBAN, Jiří. Kolektivizace venkova v Československu 1948 – 1960 a střeoevropské souvislosti – recenze. In *Sborník prací východočeských archivů*, 2009, 13, s. 257-264.

vydání Jechovy edice z roku 1992.¹²⁶ Řemeslně výborně provedená kniha čtenáři kromě podkladů a seznamů k centrálně řízené vysídlovací Akci K nabídla také zastřešující studii k historickému kontextu a východiskům kolektivizace v Československu, tři studie regionálních přístupů (zaměřené na Jičínsko, Jindřichohradecko a Sedlčansko) a vzpomínkové ohlédnutí někdejší hospodyně vystěhované ze Slánska. Pozadí Akce K čtenáři osvětlila jednak obsáhlá pramenná studie hlavní editorské dvojice, jednak komentovaná souhrnná zpráva z pera někdejšího náčelníka oddělení pro mimořádná opatření při ministerstvu národní bezpečnosti, který byl v říjnu 1951 prováděním akce pověřen. Celkové výsledky grantového projektu *Kolektivizace v Československu 1948 – 1960*, do nichž můžeme připočítat ještě tematické bibliografie publikované na webových stránkách projektu,¹²⁷ považuji za mimořádně přínosné a pro další výzkum na tomto poli podnětné.

Nahlédneme-li do knihovnických katalogů a vydavatelských edic, zdá se, že počínaje rokem 2008 vychází každý rok alespoň jedna kniha pojednávající o kolektivizaci. Jana Váchová připravila k vydání osobitou reflexi kolektivizačních let pohledem středního hospodáře z Mladočova, malé vesnice uprostřed Svitavské pahorkatiny na Litomyšlsku.¹²⁸ Zprostředkování takto cenné osobní výpovědi by si však zasloužilo vypravit doprovodnou kritickou studii a doplňujícími poznámkami. Ústav pro soudobé dějiny však vydání koncipoval jako studijní materiál pro další odbornou práci a omezil jej na drobný náklad (60 ks) v interní ediční řadě. Téhož roku vydal svou podnětnou práci kulturolog Pavel Hájek, který projevuje dlouhodobý zájem o vztah krajiny a člověka.¹²⁹ Autor se věnoval jednotlivým druhům lidské činnosti, které mají dlouhodobý dopad na krajinu a životní prostředí – pojednal o znárodnění půdy, scelování pozemků, o zemědělském družstevnictví, vylidňování venkova, o zesvětštění krajiny, o její militarizaci a urbanizaci. Každou z kapitol tvoří analytický text a pečlivě komentované fotografie ilustrující předmětný fenomén. Ve výsledku se jedná o velmi netradiční, o to víc však podnětnou knihu.

V roce 2009 následovalo vydání knihy kolektivu historiků, kteří zareagovali na dosavadní mezeru ve zpracování závěrečné fáze kolektivizace československého zemědělství.¹³⁰ Podkladem pro knihu se staly příspěvky pronesené na workshopu v listopadu 2006 ve Zlíně. Pilotní studii věnovanou celostátnímu rámci kolektivizačních let 1957 až 1960 napsal Jiří Pernes, střední a severní Moravě se věnoval Vladimír Březina, Jihlavskému kraji Michal Stehlík (ten se však vymezenému období věnoval jen okrajově a dosti povrchně) a berounskému okresu Jiří Topinka. Místní perspektivu reprezentuje obec Holubice, jejíž polistopadový kronikář Bohumil

126 BLAŽEK, Petr – JECH, Karel – KUBÁLEK Michal (eds.) *Akce „K“: Vyhánění sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech: studie, seznamy a dokumenty*. Praha : Pulchra – Česká zemědělská univerzita, 2010.

127 Bibliografie. Dostupné na internetu: <http://www.wold.pef.czu.cz/kolektivizace/index.php?p=bibliografie> (poslední náhled 30. 5. 2016).

128 BOŠTÍK, Jan – VÁCHOVÁ, Jana (eds.) *Kronika kolektivizace malé vesnice: zápisky mladočovského rolníka Jana Boštíka o životě v letech 1945 – 1959*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008.

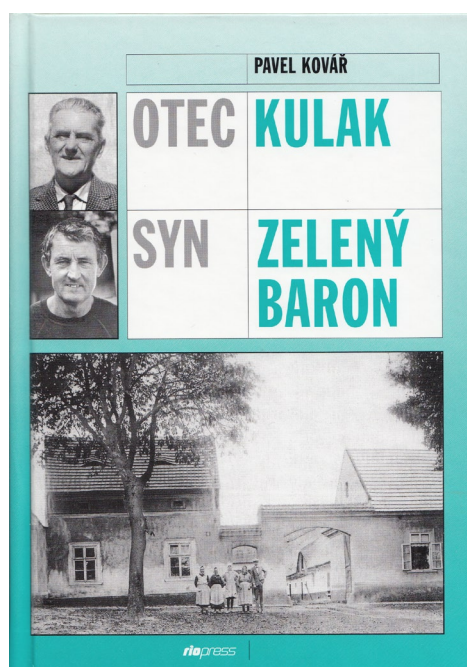
129 HÁJEK, Pavel. *Jde pevně kupředu naše země: krajina českých zemí v období socialismu 1948 – 1989*. Praha : Malá Skála, 2008.

130 BŘEZINA, Vladimír – PERNES, Jiří (eds.) *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957 – 1960: sborník příspěvků*. Brno : Stilus, 2009.

Robeš doplnil to, co v průběhu kolektivizační dekády zaznamenáno být nemohlo. Bez poctivé kronikářské práce by mohla ve své podobě jen stěží vzniknout další kniha vyšlá toho roku, kterou považuji za zásadní příspěvek regionálních „malých“ dějin. Jedná se o pokračování mikrohistorické črty středočeských Ouběnic z pera Josefa Petráňe s přílehlavým podtitulem *Soumrak tradičního venkova*.¹³¹ Obzvláště podnětné jsou úvodní kapitoly o paměti a zapomínání a o tvůrčích příběhu. Kolektivizačnímu přerodu vesnického společenství se věnují poslední tři kapitoly, k nimž mohu zmínit jen jednu výtku, a sice rozsahovou disproporci, s níž se autor věnuje první a druhé, kolektivizací utvářené, polovině 20. století. V roce 2011 se autorovy Ouběnice dočkaly pod názvem *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic* souborného vydání v reprezentativní řadě České dějiny v Nakladatelství Lidové noviny.¹³²

Rok 2010 přinesl kromě již podrobně uvedené knihy k Akci K také novou mikrohistoricky orientovanou práci pohlížející do obce Svatojanský Újezd u Lázní Bělohrad na Novopacku. Na rodinné historii, líčené na pozadí obecních událostí i „velkých“ dějin v intervalu od příchodu do obce před Velkou válkou až do restitucí v 90. letech 20. století, jsem coby autor analyzoval kořeny a důsledky role, která byla rodině přiřčena v průběhu kolektivizační dekády.¹³³

V roce 2011 vydal Miroslav Růžička, vůdčí osobnost havlíckobrodské pobočky Konfederace politických vězňů, již druhý díl doposud nezmíněné knihy *Vyhnanci*.¹³⁴ Autor tak přetavil dlouholeté úsilí ve shromažďování vzpomínek přesídlených selských rodin do dvou reprezentativních knižních svazků, které se záhy staly vítanou oporou mladých historiků mapujících regionální podoby kolektivizace. V souvislosti s Miroslavem Růžičkou odbočím alespoň na chvíli k pracím, které nevzešly z pera fundovaných odborníků, avšak pro celkový obraz kolektivizace venkova jsou neméně důležité. Již v roce 1994 vyšlo beletrizující zpracování osobního prožitku kolektivizace z pera Josefa Soukupa.¹³⁵ V roce 2004 vyšla kniha založená na vzpo-

Obr. 15. Oživený zájem o minulost venkova se začal projevovat také v množících se titulech memoárové literatury – obálka knihy vycházející z vyprávění sedláka Jindřicha Haška z Úhonic. Zdroj: archiv autora

131 PETRÁŇ, Josef. *Dvacáté století v Ouběnicích: soumrak tradičního venkova*. Praha : NLN, 2009. Autor zde navázal na předešlou práci, v níž historii obce dovedl do roku 1919, viz PETRÁŇ, Josef. *Příběh Ouběnic v podblanické krajině (do roku 1918)*. Vlašim : Muzeum okresu Benešov, 2000. Kniha se záhy dočkala 2. vydání v prestižním nakladatelském domě s odpovídajícím nákladem a distribucí, viz PETRÁŇ, Josef. *Příběh Ouběnic: mikrohistorie české vesnice*. 2. vyd. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2001.

132 PETRÁŇ, Josef. *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011.

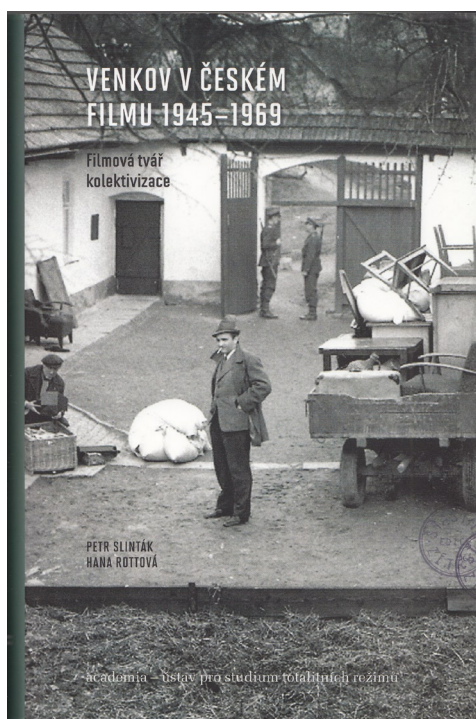
133 URBAN, Jiří. *Venkov pod kolektivizační knutou: okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu*. Praha : Vyšehrad, 2010.

134 RŮŽIČKA, Miloslav. *Vyhnanci II: akce „kulak“*. Havlíčkův Brod : vl. n., 2011; RŮŽIČKA, Miloslav. *Vyhnanci: akce „kulak“*. Havlíčkův Brod : vl. n., 2008.

135 SOUKUP, Josef. *Vesnice v letargii*. Vizovice : Lipa, 1994.

mínkách někdejšího „zeleného barona“ Jindřicha Haška¹³⁶ představujícího generaci selských potomků vyloučených v roce 1952 ze zemědělských škol a umístěných na státní statky v odlehleém Osoblažsku, jemuž se v selském prostředí té doby přezdívalo česká Sibiř.¹³⁷ Perzekuci zemědělců při prosazování kolektivizace na Hanácku mapuje Jan Přidal, neúnavný Sokol z Vřesovic na Prostějovsku.¹³⁸ Osudy sedláků z Chrudimska a Hlinecka v Železných horách zaznamenal Jan Němeček.¹³⁹

V roce 2012 publikoval zásadní příspěvek ke kolektivizační přeměně venkova výjimečně činný autor Karel Kaplan.¹⁴⁰ Podobně jako K. Jech, zesnulý začátkem toho roku, zúročil Kaplan ve své knize několikaletý výzkum a celoživotní práci s prameny z provenience KSČ. Krom stranických archivů (primární úlohu sehrál fond zemědělského oddělení ÚV KSČ) opřel Kaplan práci přirozeně také o výzkum prováděný v dokumentech ministerstva zemědělství, v osobních fondech Antonína Novotného a ministra Vratislava Krutiny a o statistické prameny. Krom economic

Obr. 16 Svého odborného zpracování se dočkaly také filmové obrazy kolektivizace. Zdroj: archiv autora

kého a politického rámce, organizačního průběhu kolektivizace a represivního charakteru jejího prosazování věnoval autor zvláštní oddíl vývoji v pohraničí a sociální situaci zemědělců. Kniha se tak zařazuje po bok Jechovy práce mezi základní kompendia k problematice kolektivizace v Československu, na rozdíl od Jecha však Kaplan nevěnoval slovenskému vývoji (v souladu s vymezujícím názvem) prostor. Alespoň zmínku si zaslouží také drobná práce Aleše Dvořáka věnovaná významnému selskému rodu Prokůpků z obce Kutlíře poblíž Kolína.¹⁴¹ Na rodové historii, sahající až do první čtvrtiny 16. století, autor ilustroval, jak zásadní a násilné bylo zpřetrhání tradice samostatného obdělávání půdy.

Rok 2013 byl na knižní přírůstky ke studiu kolektivizace velice bohatý. Právní pohled na kolektivizační proměnu organizace zemědělské produkce publikoval Zdeněk Hřaba.¹⁴² Filmovou tvář kolektivizace detailně zpracovala

136 KOVÁŘ, Pavel. *Otec kulak, syn zelený baron: příběh Haškova selského rodu a obrázky ze života Úhonic*. Praha : Riopress, 2004.

137 Tamtéž, s. 68-69.

138 PŘIDAL, Jan. *Konec selského stavu na Prostějovsku*. Praha : Janua, 2006; PŘIDAL, Jan. *Konec selského stavu na Olomoucku: čas násilí - doba temna*. Olomouc : Společnost pro minulost venkova, 2009.

139 NĚMEČEK, Josef. *Osudy sedláků na Chrudimsku a Hlinecku po roce 1948: akce StB Kulak*. Chrudim : Josef Němeček vl. n., 2009.

140 KAPLAN, Karel. *Proměny české společnosti (1948 – 1960). Část druhá, Venkov*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012.

141 DVOŘÁK, Aleš. *Pluhem a perem: příběh rodu Prokůpků z Kutlíř u Kolína*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012.

142 HRABA, Zdeněk. *Kolektivizace a transformace československého a českého zemědělství v letech 1945 – 2004: právně normativní pohled*. Praha : Vladimír Lelek, 2013.

autorská dvojice tvořená filmovým historikem Petrem Slintákem a archivářkou Hanou Rottovou.¹⁴³ Kvalitně provedená a zajímavě vypravená kniha nabízí mnoho inspirativních pohledů a analýz a vzbuzuje přání, aby se podobného zpracování dočkala kolektivizační tematika také ve filmografii následujících dvou dekad okupovaného Československa. K prohloubení obrazu kolektivizace přispěla také studie Jindřicha Žáka o Broumovsku, v níž se mu podařilo propojit souvislosti osidlování a kolektivizace.¹⁴⁴ Nejzávažnější knižní přírůstek představovala kolektivní práce *Kolektivizace v Československu*,¹⁴⁵ vycházející z příspěvků přednesených na stejnojmenné konferenci pořádané Ústavem pro studium totalitních režimů a Muzeem Jindřichohradecka v dubnu 2012. Autorský tým se věnoval různým aspektům kolektivizace, jež jsou rozděleny do několika základních oddílů publikace: kolektivizace venkova v souvislostech, proměny zemědělství v letech 1945 – 1948, kolektivizace a stranická propaganda, odpor proti kolektivizaci, perzekuce, pohledy do regionů a pohled z exilu. Celkově považují publikaci za hodnotný soubor pohledů na problematiku poválečného patnáctiletí na československém venkově, za zachycení stavu výzkumu na tomto poli i impulz k novému bádání.

Zatím posledními příspěvky ke studiu kolektivizace, obohacujícími potěšitelně rostoucí řadu zasvěcených publikací z posledních let, jsou knihy Jakuba Feigehe a Františka Tichého. Feige představuje velice důkladný mikrohistorický výzkum hospodářských poměrů v Horské Kamenici na Železnobrodsku.¹⁴⁶ Autor se soustředil nejen na proces prosazování kolektivizace a prvotní hospodářské výsledky místního JZD, ale i na jedinečné osudy místních hospodářů, jimž v rámci prosopografie věnoval dobrou polovinu své poutavé knihy. František Tichý zprostředkovává čtenáři rodinnou zkušenost, privátní prožitek kolektivizační přeměny venkova.¹⁴⁷ Zaznamenáním pocitů, způsobu myšlení, motivů jednání i síly náboženského vyznání členů rodiny hospodařící na střední selské usedlosti v povodí řeky Hané nabízí cenný pohled do myšlenkového světa a rozhodovacích motivací venkovských aktérů.

Zpracování tématu kolektivizace na Slovensku

V roce 2005 vyšla zásadní práce historika Samuela Cambela, jejíž vytištění se však autor již nedožil. Symbolicky tak uzavřela autorův mnohaletý výzkum a přínos na tomto poli.¹⁴⁸ Cambel se ve svém zhodnocení nejtěžších let kolektivizace soustředil na období mezi vyhlášením *Nitranského programu* (duben 1948) a hromadným útekem nedobrovolných „družstevníků“ z JRD v roce 1953. Autor mistrně analyzoval pozadí vzniku koncepce JRD, proměnu výkupního systému, roli rodinných a sousedských vztahů na vesnici a také vliv vztahu mezi státem a církvemi na postup kolektivizace. S ohledem na topografii Slovenska věnoval značný prostor zakládání JRD

143 SLINTÁK, Petr – ROTTOVÁ, Hana. *Venkov v českém filmu 1945 – 1969: filmová tvář kolektivizace*. Praha : Academia, 2013.

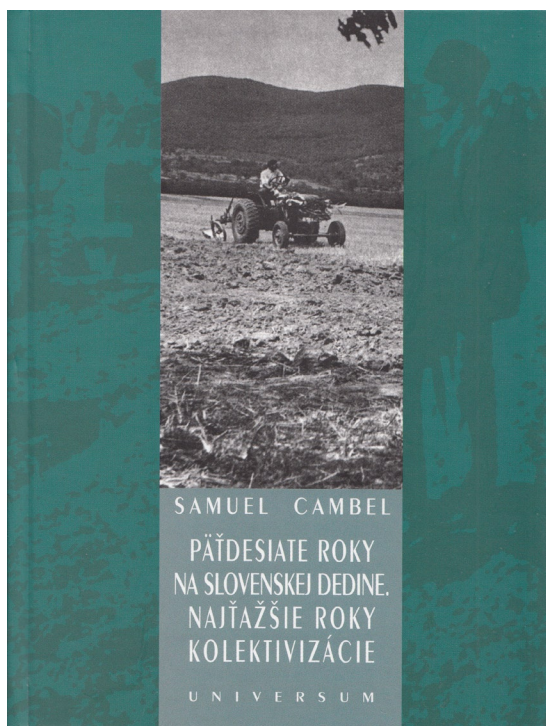
144 ŽÁK, Jindřich. *S plamenem kolektivizace v zádech: padesátá léta ve Velké Vsi na Broumovsku*. Hradec Králové : Slovanský kulturní institut, 2013.

145 ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds.) *Kolektivizace v Československu*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2013.

146 FEIGE, Jakub. *Budování nové epochy: kolektivizace zemědělství ve vsi Horská Kamenice*. Litoměřice : Státní oblastní archiv v Litoměřicích, 2014.

147 TICHÝ, František. *Země pláče*. Kroměříž : vl. n., 2014.

148 CAMBEL, Samuel. *Päťdesiate roky na slovenskej dedine: najťažšie roky kolektivizácie*. Prešov : Universum, 2005.

Obr. 17. Obálka posmrtně vydané publikace Samuela Cambela, která završila jeho celoživotní výzkum na poli historických proměn slovenského venkova. Zdroj: archiv autora

v horských a podhorských oblastech. Jeho práci považujú za neopominuteľnú pre každý ďalší výskum kolektizácie slovenského venkova a v rozboch niektorých zmienených fenoménů podnetnou i pro autory za hranicami Slovenska.

Problematikou kolektizácie venkova a pronásledování samostatných zemědělců se přirozeně zabývali i autoři rozsáhlé monografie *Zločiny komunizmu na Slovensku*. Tématem se po odborné historické stránce zabývali Viera Hlavová¹⁴⁹ a Jozef Žatkuliak.¹⁵⁰ Nechybí však ani zastoupení reflexe kolektizácie v pamětnické části.¹⁵¹

V roce 2010 vyšla práce historičky Viery Hlavové, která se soustředila na propagandistickou, legislativní a perzekuční linii organizovaného tažení proti „kulacky“ oceňovaným hospodářům.¹⁵² Autorka se opřela o důkladné studium ve fondech Slovenského národního archivu, Národního archivu v Praze a Archivu ministerstva vnitra v Levoči, který spravoval fondy z proveniencie Bezpečnosti před jejich delimitací do Archivu Ústavu paměti národa, a knihu vypravila množstvím závažných přílohových dokumentů. Přínos její studie spatřuji ve shromáždění množství důkazů o tom, že nejdůležitějším faktorem při „kulackém“ ceňování byla ochota podvolit se kolektizačnímu kurzu, a o tom, že dogmatická teze o „kulacích“ a „třídních nepřátelích“ přetrvávala po celou dobu kolektizácie a provázela své nositele ještě dlouho potom.

Nejmladší generaci slovenských historiků zabývajících se výzkumem venkova a kolektizácie zastupují dámy Lucia Šulejová, Martina Fiamová a Marína Zavacká. Lucia Šulejová se ve svém výzkumu soustředí na odpor proti kolektizácii v Prešovském kraji.¹⁵³ Martina Fiamová

149 HLAVOVÁ, Viera. Formy nátlaku a represí voči bohatým roľníkom v procese kolektizácie. In MIKLOŠKO, František – SMOLÍKOVÁ, Gabriela – SMOLÍK, Peter (eds.) *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989* 1. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 539-570.

150 ŽATKULIAK, Jozef. Perzekúcie roľníkov po roku 1948. In MIKLOŠKO, František – SMOLÍKOVÁ, Gabriela – SMOLÍK, Peter (eds.) *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989* 1. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 623-653.

151 MIKLOŠKO, František – SMOLÍKOVÁ, Gabriela – SMOLÍK, Peter (eds.) *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989* 2. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 28-31, 55-57, 132-135, 187-188, 234-237.

152 HLAVOVÁ, Viera. *Kulak - triedny nepriateľ: „dedinský boháč“ v kontexte kolektizácie na Slovensku (1949 – 1960)*. Bratislava : Veda, 2010.

153 ŠULEJOVÁ 2013, s. 217-224; ŠULEJOVÁ 2014, s. 92-100; ŠULEJOVÁ, Lucia. Kríza kolektizačného procesu v Prešovskom kraji (1952 – 1953). In *Historické štúdie: ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied*, 2014, roč. 48, s. 271-285; ŠULEJOVÁ, Lucia. *Odpor roľníkov proti kolektizácii v Prešovskom kraji 1949 – 1953*. Disertačná práca. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2014. 117 s.

se problematice kolektivizace a kritickému hodnocení dokumentů k jejímu studiu věnovala především na půdě Ústavu paměti národa,¹⁵⁴ těžiště její vědecké práce však spočívá v období Slovenského státu let 1939 až 1945, kde se věnuje arizaci židovského pozemkového majetku. Marína Zavacká se orientuje na dějiny propagandy a kontext budování loajality v totalitárních režimech, publikovala podnětnou studii o komunistickém aktivismu ve venkovském prostředí a na téma omlouvání chyb a přehmatů coby „*politováníhodného chování*“ na slovenském venkově vystoupila nedávno také na konferenci *The Countryside and Communism in Eastern Europe: perceptions, attitudes, propaganda* v rumunském Sibiu.¹⁵⁵

Nejnovějším příspěvkem slovenské historiografie k obrazu kolektivizace v zemi je kniha Vladimíra Varinského shrnující a zastřešující jeho předešlé studie a výzkum na tomto poli, kterou vydalo banskobystrické nakladatelství Belianum ve skromném nákladu 200 ks.¹⁵⁶ V syntetizujícím pohledu autor pojednává o změně koncepce agrární politiky KSČ v roce 1948, o překotné kolektivizaci let 1951 a 1952 a o vyvrcholení její krize v roce následujícím. V závěrečné fázi předkládá svůj pohled na zvláštnosti a výsledky finální kolektivizační fáze z let 1955 až 1960.

Vedle historiků se o slovenský venkov v uplynulých letech vydatně zajímali také etnologové. Jejich práce se povětšinou zaměřují na problémy již zkollektivizovaného venkova a jeho následné polistopadové transformace. Reflexi sociálních změn v kontextu kolektivizace se věnovali¹⁵⁷ Olga Danglová¹⁵⁸, Peter Slavkovský¹⁵⁹ či Juraj Podoba¹⁶⁰

154 FIAMOVÁ, Martina. Cesta k socializácii československého poľnohospodárstva. In *Pamäť národa*, 2009, roč. 5, č. 2, s. 16-31. Dostupné na internetu: http://www.upn.gov.sk/publikacie_web/pamat-naroda/pamat-naroda-02-2009.pdf (poslední náhled 27. 5. 2016); FIAMOVÁ 2010, s. 57-64; FIAMOVÁ, Martina. Metódy presvedčania roľníkov na vstup do jednotných roľníckych družstiev na prelome 50. a 60. rokov. In *Pamäť národa*, 2012, roč. 8, č. 3, s. 74-89. Dostupné na internetu: http://www.upn.gov.sk/publikacie_web/pamat-naroda/pamat-naroda-03-2012.pdf (poslední náhled 27. 5. 2016); FIAMOVÁ 2012, s. 150-181.

155 ZAVACKÁ, Marína. Komunistický aktivista v lokálnom prostredí, 1949 – 1956. In KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.) *My a tí druhí v modernej spoločnosti: konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : Veda, 2009, s. 542-554; ZAVACKÁ, Marína. “How could we?” *Explaining Fault Steps, Mishits and other “Regrettable Deeds” in the Slovak Countryside* (Wilhelm Hopf LIT Verlag, Münster, sborník v tisku).

156 VARINSKÝ, Vladimír. *Kapitoly z dejín kolektivizácie na Slovensku (1948 – 1960)*. Banská Bystrica : Belianum, 2014.

157 Za upozornění na následující autory a některé práce slovenské etnologie vděčím PhDr. Viere Hlavové, CSc.

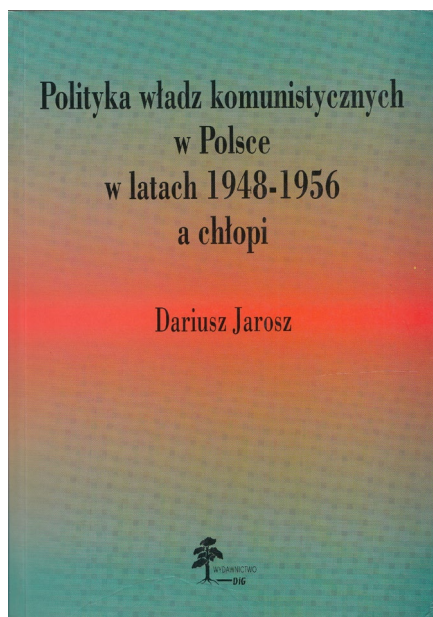
158 DANGLOVÁ, Olga. *Vídiak v procese transformácie: výsledky etnografického výskumu jedného západoslovenského regiónu*. Bratislava : Ústav etnológie SAV v Bratislave, 2005; DANGLOVÁ, Olga. *Slovenský vídiak: bariéry a perspektívy rozvoja*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2006.

159 SLAVKOVSKÝ, Peter. *Roľník a jeho práca: tradície poľnohospodárskej výroby slovenského ľudu*. Bratislava : Veda, 1988; SLAVKOVSKÝ, Peter. *Tradičná agrárna kultúra Slovenska: pestovanie poľnohospodárskych plodín – historické, regionálne a technologické aspekty*. Bratislava : Veda, 1998; SLAVKOVSKÝ, Peter. *Agrárna kultúra Slovenska: premeny v čase*. Bratislava : Veda, 2002; SLAVKOVSKÝ, Peter. *Svet na odchode: tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe*. Bratislava : Veda, 2009; SLAVKOVSKÝ, Peter. *Svet roľníka: agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického výskumu*. Bratislava : Veda, 2011; SLAVKOVSKÝ, Peter. *Slovenský roľník: pramene k štúdiu spôsobu života*. Bratislava : Veda, 2013.

160 PINE, Frances – PODOBA, Juraj (eds.) *Changing social practices and strategies: case studies from Central and Eastern Europe and Mongolia*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2007; PODOBA, Juraj. *Vývoj staviteľstva a spôsobu bývania v dedinskom prostredí v 20. storočí: etnografické aspekty štúdia kontinuálnych a diskontinuálnych procesov v podmienkach industrializácie krajiny a socialistickej kolektivizácie poľnohospodárstva*. Bratislava : Slovenská

Kolektivizace v Polsku

Zásadní prací o kolektivizaci polského zemědělství je kniha historika Daria Jarosze o politice Polské sjednocené dělnické strany vůči rolníkům v letech kolektivizace.¹⁶¹ Jedná se o průkopnickou práci obsáhle zpracovávající politický rámec a průběh kolektivizace v Polsku, bez níž se

neobejde žádný další autor zajímající se o tuto problematiku. (V tomto ohledu bych Jaroszův význam v polské historiografii přirovnal k přínosu Karla Jecha v té české.) Jedna z přípravných studií Jaroszova díla byla publikována také v češtině.¹⁶²

Rozličné pohledy na represi doprovázející kolektivizaci polského venkova nabídly dva sborníky z konferencí, které se uskutečnily v roce 2002¹⁶³ a 2003¹⁶⁴ v podkarpatském Řešově. Časový záběr i obsahová rozmanitost publikovaných statí však rámec shora prosazované kolektivizace přesahují, zvidavý čtenář tak nalezne nejen příspěvky o postavení a aktivitách rolníků v různých regionech Polska po oficiálním zastavení kolektivizačních snah, ale i skryté formy kolektivizace v následujících desetiletích či projevy dekollektivizace.

Obr. 18. Polská historiografie se svého syntetického zpracování tématu kolektivizace dočkala poměrně brzy – obálka Jaroszovy knihy z roku 1998. Zdroj: archiv autora

Knižní produkce polského Ústavu paměti národa významně obohatila bádání o kolektivizaci v zemi, a to jak v rovině celostátního institucionálního uchopení – kupříkladu pojednání o roli bezpečnostního a justičního aparátu při prosazování kolektivizace,¹⁶⁵ tak na poli regionálního bádání – monografického zpracování se dočkaly například lodžský¹⁶⁶ a bialostocký¹⁶⁷ region.

Kolektivizace ve východním Německu

Také historiografie našich západních sousedů dokázala v uplynulých pětadvaceti letech pojednat o kolektivizaci venkova z různých perspektiv. V první řadě je třeba se zastavit u knihy histo-

asociácia sociálnych antropológov, 2011.

161 JAROSZ, Dariusz. *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948 – 1956 a chłopci*. Warszawa : DiG, 1998.

162 JAROSZ, Dariusz. Polští rolníci a kolektivizace. In *Soudobé dějiny*, 1997, roč. 4, č. 2, s. 292-305.

163 GMITRUK, Janusz – NAWROCKI, Zbigniew (eds.) *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944 – 1956): materiały z konferencji naukowej 5-6 grudnia 2002 r. w Rzeszowie*. Warszawa : Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Instytut Pamięci Narodowej, 2003.

164 GMITRUK, Janusz – NAWROCKI, Zbigniew (eds.) *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1956 – 1989): materiały z konferencji naukowej 27 – 28 listopada 2003 r. w Rzeszowie pt. „Wies i ruch ludowy a władza w PRL w latach 1956 – 1989“*. Warszawa : Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Instytut Pamięci Narodowej, 2004.

165 KURA, Antoni. *Aparat bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości wobec kolektywizacji wsi polskiej 1948 – 1956*. Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2006.

166 PRÓCHNIAK, Leszek. *Kolektywizacja rolnictwa w regionie łódzkim*. Łódź : Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2003.

167 MARKIEWICZ, Marcin. *Kolektywizacja wsi w województwie białostockim 1948 – 1956*. Białystok : Instytut Pamięci Narodowej, 2010.

rika Jense Schöneho, která ve svém názvu pokládá otázku, zdali lze kolektivizaci vnímat jako jaro na venkově.¹⁶⁸ Schöneho odpověď není kladná. Jeho kniha podává hutný výklad institucionálního rámce a průběhu kolektivizace v někdejší Německé demokratické republice (NDR) a lze ji (stejně jako v případě Jecha pro české a Jarosze pro polské prostředí) pokládat za fundamentální zpracování tématu. Poprvé byla tato Schöneho práce vydána v roce 2005 a od té doby se dočkala několika vydání, včetně přepracovaného. V roce 2008 pak autor publikoval knihu *Socialistická vesnice*, v níž svůj záběr rozšířil o pozemkovou reformu (1945 – 1948) a mezidobí před spuštěním kolektivizace (1948 – 1952).¹⁶⁹ V tomto ohledu je však Schöneho zpracování pouze přehledové, neboť německá historiografie disponuje od roku 2007 velmi detailním pojednáním o tomto období z pera historičky Elke Scherstjanoi.¹⁷⁰

Z inspirativních titulů německé historiografie zmíním tři.

Mikrohistorickou perspektivu mistrně využila etnoložka Barbara Schier, která zpracovala každodenní život v durynské vesnici Merxleben ležící nedaleko lázeňského městečka Bad Langensalza.¹⁷¹ Na fenomén odporu proti kolektivizaci se koncentroval mladý historik Stefan Finger.¹⁷² Ač jde o publikaci závěrečné studentské práce, je Fingerovo podání velice plastické a podnětné. Pojednává zde o nekonformním chování, občanské neposlušnosti, odpírání spolupráce, o solidárním i o otevřeném odporu, nebo rozpracovává téma sebevraždy jako symbolu odmítnutí a odporu. Třetím titulem je kolektivní práce nesoucí název *Třídní boj proti rolníkům*,¹⁷³ avšak pojímající téma kolektivizace z daleko širších, často inspirativních perspektiv, z nichž zmíním následující dvě: Udo Grasshof z Lipské univerzity tematizuje násilnou kolektivizaci jako období nakloněné sebevraždám; profesor biologie Hans Dieter Knapp nahlíží kolektivizaci z perspektivy jejích důsledků pro krajinu.

Obr. 19. Podoby východoněmecké kolektivizace souhrnně zpracoval Jens Schöne – obálka 3. vydání jeho knihy z roku 2010. Zdroj: archiv autora

168 SCHÖNE, Jens. *Frühling auf dem Lande?: die Kollektivierung der DDR-Landwirtschaft 3*, přepracované vydání. Berlin : Christoph Links, 2010.

169 SCHÖNE, Jens. *Das sozialistische Dorf: Bodenreform und Kollektivierung in der Sowjetzone und DDR*. 2. vyd. Leipzig : Evangelische Verlagsanstalt, 2011.

170 SCHERSTJANOI, Elke. *SED-Agrarpolitik unter sowjetischer Kontrolle 1949 – 1953*. München : R. Oldenbourg, 2007. Za zprostředkování knihy vděčím kolegovi Paulu Weigeltovi.

171 SCHIER, Barbara. *Alltagsleben im „sozialistischen Dorf“: Merxleben und seine LPG im Spannungsfeld der SED-Agrarpolitik, 1945 – 1990*. Münster : Waxmann, 2001.

172 FINGER, Stefan. *Widerstand gegen die Kollektivierung der Landwirtschaft in der DDR 1952 – 1961*. Hamburg : Diplomarbeiten Agentur, 2000.

173 BELEITES, Michael – GRAEFE, Friedrich Wilhelm – GRÜNBAUM, Robert (eds.) *Klassenkampf gegen die Bauern: die Zwangskollektivierung der ostdeutschen Landwirtschaft und ihre Folgen bis heute*. Berlin : Metropol, 2010.

Kolektivizace v Maďarsku

V 80. letech vyšla kolektivní práce třinácti amerických badatelů (z valné většiny maďarského původu) o maďarské, středoevropské zkušenosti s kolektivizací.¹⁷⁴ Autoři se zamýšleli nejen nad průběhem a ekonomickými faktory kolektivizace, ale snesli i množství poznatků o sociálním vlivu kolektivizace například na komunikaci či odívání ve vesnických společenstvích.

V polovině 90. let publikovala svou práci o maďarských rolnících socioložka Martha Lamplandová z Chicagské Univerzity.¹⁷⁵ Autorka se koncentrovala na sociologické uchopení vlivu kolektivizace na život vesnických komunit a na transformaci pracovních praktik, její kniha ovšem přináší také množství podnětů ke komparaci, ať už jde o odpor proti přechodu na vyšší typy kolektivních farem či útěky z nich v létě 1953, nebo o polemiku s proklamovanou dobrovolností závěrečné fáze kolektivizace.

Kolektivizace v Rumunsku

Kolektivizace rumunského venkova je pro zahraniční zájemce velmi dobře zpracovaná. V roce 2009 vydala Středoevropská univerzita v Budapešti rozsáhlou kolektivní práci o kolektivizační transformaci rolníků, majetku a moci.¹⁷⁶ Kniha je rozdělena do třech hlavních tematických oddílů; nejprve pojednává o obecných aspektech kolektivizace rumunského zemědělství, ve druhém oddíle tematizuje vztahy centra a regionů (zde upozorňuji na kapitoly o roli etnicity během kolektivizace, pojednávající o německé menšině v oblasti Banátu¹⁷⁷ a v maďarské autonomní oblasti,¹⁷⁸ a o strategiích a možnostech odporu proti dodávkovým kvótám¹⁷⁹), ve třetí části se soustředí na transformaci sociálních vztahů způsobenou kolektivizací (pozornost si zaslouží pojednání o pokusech ignorovat ideologickou tezi o „třídním boji“¹⁸⁰). Kniha je vypravena také bibliografií prací o kolektivizaci v Rumunsku (předním domácím odborníkem a průkopníkem tématu je Octavian Roske), přehlednou chronologií a administrativními mapami i přehledem obcí, v nichž již výzkum kolektivizace probíhal.

V roce 2011 vyšla pod názvem *Rolníci v obležení*¹⁸¹ další významná publikace, tentokrát z pera americké autorské dvojice Gail Kligmanové a Katherine Verderové. Autorky pracovaly s mnoha

174 HOLLOS, Marida – MADAY, Bela C. (eds.) *New hungarian peasants: an East Central European experience with collectivization*. New York : Brooklyn College Press, 1983.

175 LAMPLAND, Martha. *The object of labor: commodification in socialist Hungary*. Chicago : University of Chicago Press, 1995.

176 IORDACHI, Constantin – DOBRINCUI, Dorin (eds.) *Transforming peasants, property and power: the collectivization of agriculture in Romania, 1949 – 1962*. Budapest : Central European University Press, 2009.

177 VULTUR, Smaranda. The role of ethnicity in the collectivization of Tomnatic/Triebswetter (Banat region). In IORDACHI – DOBRINCUI 2009, s. 141-164.

178 OLÁH, Sándor. Collectivization in the Odorhei district (the Hungarian autonomous region). In IORDACHI – DOBRINCUI 2009, s. 229-249.

179 STEWART, Michael – STAN, Razvan. Collectivization and resistance in the shepherding village of Poiana Sibiului (Sibiu region). In IORDACHI – DOBRINCUI 2009, s. 251-274.

180 CHELCEA, Liviu. „Here in Reviga, there was nobody to wage the class struggle“: collectivization in Reviga, Baragan plain (Bucharest region). In IORDACHI – DOBRINCUI 2009, s. 399-422.

181 KLIGMAN, Gail – VERDERY, Katherine. *Peasants under siege: the collectivization of Romanian agriculture, 1949 – 1962*. Princeton : Princeton University Press, 2011.

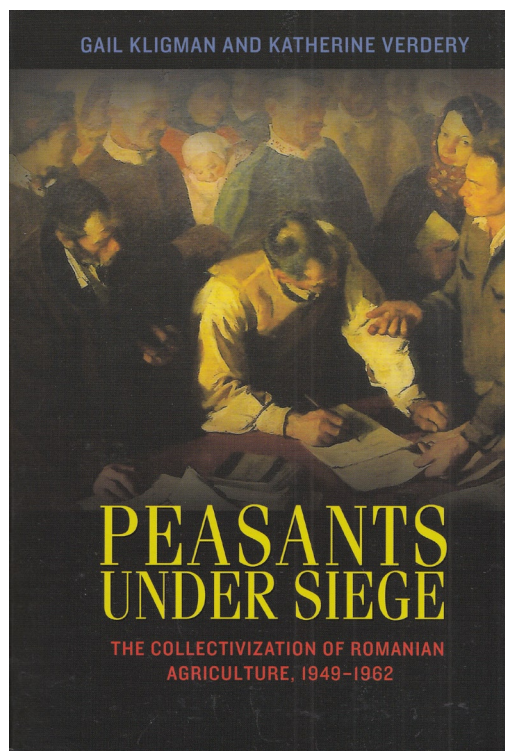
desítkami pamětníků a respondentů a nabídly sociologicko-antropologický pohled na kolektivizaci rumunského venkova. Jejich přístup je inovativní především v pohledu na pozadí кадровé politiky komunistické strany, na nově formované pracovní kolektivy kolektivizovaných zemědělských podniků a na byrokratizaci venkovského života. Kniha je vybavena množstvím tabulek s komparativním potenciálem a doprovázena dobovými fotografiemi.

Kolektivizace v Pobaltí

V roce 2013 vyšla na budapeštské Středoevropské univerzitě práce Anu Mai Kõlla, ředitele Centra pro baltická a východoevropská studia na švédské Univerzitě Södertörn, pojednávající o kampani proti „kulakky“ ocejchovaným hospodářům v Estonsku.¹⁸² Autor, vycházející z dokumentů Estonského národního archivu a Oblastního archivu ve Viljandi, se soustředil na represivní povahu sovětským režimem prosazené kolektivizace.

Nespokojil se však s analýzou institucionálního rámce a vylíčením průběhu kolektivizačního úsilí, zavádí totiž čtenáře do regionálních pater celého procesu a odhaluje jeho nevnucenou stránku, účast a iniciativu jeho lokálních vykonavatelů. Právě v hledání odpovědí po motivacích těchto aktérů považují Kõllovu práci za přínosnou a v kontextu dosavadního zpracování kolektivizačního procesu v anektovaném Estonsku za průlomovou. Monumentální práce Davida Feesta se totiž soustředí na politický, institucionální a ideologický rámec sovětské estonského venkova, individuálnímu rozměru věnoval autor minimální prostor.¹⁸³

V Litvě, kde kolektivizace probíhala v několika vlnách, přičemž první přišla hned po znárodnění půdy na konci léta 1940, není historiografické zpracování kolektivizace venkova pro zahraničního čtenáře nijak vyčerpávající. K dispozici jsou sumarizující anglicky psané studie vydávané exilově v časopisech *Lituanus*¹⁸⁴ a *Soviet Studies*.¹⁸⁵ Podstatně větší pozornost věnuje litevská historiografie po roce 1991 problematice deportací, které zasáhly do většiny litevských rodin, a protisovětskému odboji. Z bohaté produkce o partyzánské etapě rezistence, s níž se prosazování kolektivizace prolíná, odkazují na kvalitní přehledovou studii¹⁸⁶ a alespoň

Obr. 20. Velmi aktivní na poli výzkumu kolektivizace venkova je rumunská historiografie – obálka jedné z nejnovějších prací z roku 2011. Zdroj: archiv autora

182 KÕLL, Anu Mai. *The village and the class war: anti-kulak campaign in Estonia*. Budapest : Central European University Press, 2013.

183 FEEST, David. *Zwangskollektivierung im Baltikum: die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944 – 1953*. Köln : Böhlau, 2007, s. 477-482.

184 ZUNDĚ, Pranas. The collectivization of Lithuanian agriculture 1940 – 1952. In *Lituanus: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, 1963, roč. 9, č. 3.

185 GIRNIUS, Kestutis K. The collectivisation of Lithuanian agriculture, 1944 – 1950. In *Soviet Studies*, 1988, roč. 40, č. 3, s. 460-478.

186 KASZETA, Daniel J. Lithuanian resistance to foreign occupation 1940 – 1952. In *Lituanus: Lithuanian Quarterly*

jeden příklad z bohaté reflektivní literatury zrcadlí fenomén partyzánského boje, přeložený nedávno do češtiny.¹⁸⁷

Kolektivizace lotyšského zemědělství byla zpracována v dosud jediné knižní syntéze.¹⁸⁸ V anglickém jazyce jsou k dispozici studie zaměřené na souvislosti deportací ve vztahu k odstartování kolektivizace¹⁸⁹ a na represivní opatření proti „kulacky“ ocejchovaným lotyšským hospodářům.¹⁹⁰

Kolektivizace v komparativních pohledech

Komparativní pohledy na podobu kolektivizace v zemích ovládaných komunistickými režimy se začaly objevovat na konci 60. let. Jerzy F. Karcz postavil vedle sebe sovětskou, východoevropskou a čínskou kolektivizaci.¹⁹¹ Různé přístupy a aspekty podrobení rolnických společností ve východoasijských zemích (v Barmě, Číně, Indonésii, Koreji, Malajsii a Vietnamu) promýšlel v 70. letech autorský kolektiv vedený Johnem Wilsonem Lewisem.¹⁹² V 80. letech Alexander Nove, renomovaný hospodářský historik z Univerzity Glasgow, a Karl-Eugen Wädekín, specialista na srovnávací studium agrárních politik z hesenské Univerzity v Giessenu, iniciovali vydávání knižní řady *Studies in East European and Soviet Russian agrarian policy*, jejíž první svazek přinesl cenné komparativní výsledky i podněty na poli taktických, organizačních a administrativních přístupů k prosazování kolektivizace a na poli ekonomických ukazatelů kolektivizovaného zemědělství sovětského Ruska a evropských zemí v jeho mocenské sféře vlivu.¹⁹³ Jeden z následujících svazků pak komparativně pojednával o hloubce reformních zásahů do zemědělství v období ohlášené přestavby - perestrojky.¹⁹⁴

Zřejmě nejambiciózněji pojatá komparace kolektivizovaných zemědělství vzešla na začátku 90. let z pera amerického ekonomu z pensylvánské Swarthmore College Frederica Pryora.

Journal of Arts and Sciences, 1988, roč. 34, č. 3.

187 BALIUKEVIČIUS, Lionginas. *Deník partyzána Dzūkase: 23. června 1948 – 6. června 1949*. Praha : Naše vojsko, 2013.

188 LABSVĪRS, Jānis. *Latvijas lauksaimniecības kolektivizācija 1944 – 1956*. Rīga : Zinātne, 2000. Anglicky psané exilové vydání (LABSVIRS, Janis. *The Sovietization of the Baltic states: collectivization of Latvian agriculture 1944 – 1956*. Indianapolis : Taurus, 1988), jsem neměl k dispozici.

189 SWAIN, Geoffrey. Deciding to collectivize Latvian agriculture. In *Europe-Asia Studies*, 2003, roč. 55, č. 1, s. 39-58.

190 BLEIERE, Daina. Repressions against farmers in Latvia in 1944 – 1953. In NOLLENDORFS, Valters et al. *The hidden and forbidden history of Latvia under Soviet and Nazi occupations 1940 – 1991: selected research of the Commission of the Historians of Latvia*. Rīga : Institute of the History of Latvia, 2005, s. 242-253.

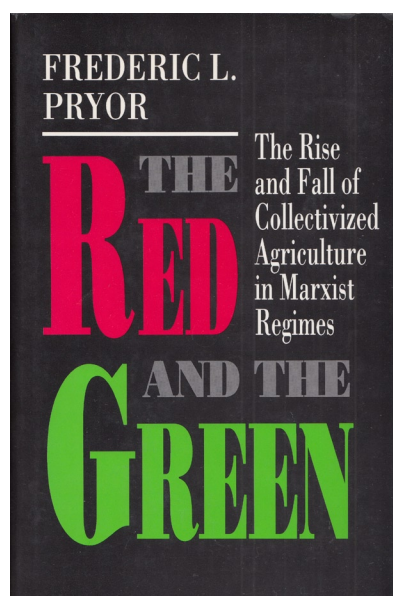
191 KARČZ, Jerzy F. Comparative study of transformation of agriculture in centrally planned economies: the Soviet Union, Eastern Europe and mainland China. In THORBECKE, Erik (ed.) *The Role of Agriculture in Economic Development*. New York : National Bureau of Economic Research, 1970, s. 235-276.

192 LEWIS, John Wilson (ed.) *Peasant rebellion and communist revolution in Asia*. Stanford : Stanford University Press, 1974.

193 WÄDEKIN, Karl-Eugen–JACOBS, Everett M. (eds.) *Agrarian policies in communist Europe: a critical introduction*. Totowa : Allanheld, Osmun Publishers, 1982. Na stranách 72-79 čtenář nalezne přehledné schéma s charakteristikami kolektivizace, respektive kolektivizovaných kolektivních výrobních podniků v SSSR, NDR, Československu, Polsku, Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku a v Albánii.

194 WÄDEKIN, Karl-Eugen (ed.) *Communist agriculture: farming in the Soviet Union and Eastern Europe*. London; New York : Routledge, 1990.

Pryor do své velkolepé práce *Rudí a zelení*¹⁹⁵ zapracoval dostupná data ze čtyř kontinentů o zemědělství ve státech s marxistickými režimy a knihu pojal jako zhodnocení kolektivizace zemědělství coby ekonomického fenoménu. Výklad koncipoval do čtyř hlavních oddílů. V prvním z nich zhodnotil agrární reformy předcházející kolektivizaci a ustavení státních a kolektivních farem podle vzoru sovchozů a kolchozů. Druhou část věnoval strukturálním problémům – vnitřní organizaci těchto farem a jejich vertikálním i horizontálním integračním vazbám. Ve třetí části jej zajímaly přístupy k zemědělství ve vztahu k jeho výkonnosti, zatímco v posledním oddílu pojednal o možnostech reformy kolektivizovaného zemědělství a možnostech zpětného procesu, tedy dekollektivizace.

Obr. 21 Obálka monumentální práce Frederica Pryora z roku 1992, v níž prezentoval svůj ekonomický pohled na celosvětové podoby kolektivizace zemědělství. Zdroj: archiv autora

Ke komparaci evropských podob kolektivizovaného zemědělství směřoval britský historik Nigel Swain z Univerzity v Liverpoolu. Těžištěm jeho výzkumu bylo maďarské hospodářství, přičemž ve svém bádání se v komparativním směru postupně posouval k demontáži a transformaci kolektivizovaného zemědělství až po jeho integraci do společné zemědělské politiky.¹⁹⁶ Nigel Swain se na podzim 2007 v Praze účastnil již zmiňované odborné konference, na níž představil svůj pohled na typologii východoevropských podob kolektivizace, hlouběji se pozastavil nad formami odměňování, významem záhumenků či nadřazením práva uživatelů nad práva vlastníků.¹⁹⁷ V dubnu 2013 přijel na pozvání Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK a Ludwig Boltzmann Institutu do Prahy, kde proslovil komparativně laděnou přednášku na téma *Twenty First Century Perspectives on Collectivisation and De-Collectivisation*. Z dalších komparativních tendencí, které se ve výzkumu kolektivizovaného a zkollektivizovaného venkova objevily, uvedu alespoň Tatjanu Thelenovou, která se zabývala komparativním výzkumem prosazování kolektivizace ve dvou vesnicích na opačných stranách maďarsko-rumunského pomezí.¹⁹⁸

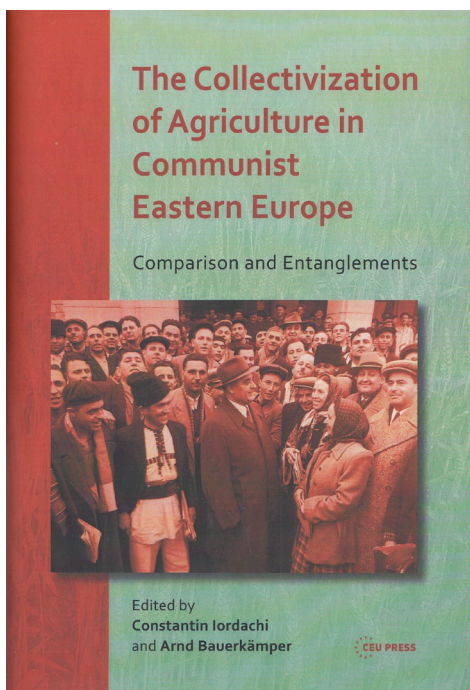
Skutečně reprezentativní podobu získal historický výzkum na poli komparace evropských podob kolektivizace teprve nedávno, když v roce 2014 Středoevropská univerzita v Budapešti po několikerém odkladu vydala reprezentativní mezinárodní práci *Kolektivizace zemědělství*

195 PRYOR, Frederic L. *The Red and the Green: the rise and fall of collectivized agriculture in Marxist regimes*. Princeton : Princeton University Press, 1992.

196 SWAIN, Nigel. Getting land in Central Europe. In ABRAHAMS, R. (ed.) *After Socialism: Land Reform and Rural Social Change in Eastern Europe*. Oxford : Berhahn, 1996, s. 193-215; SWAIN, Nigel. Agricultural restitution and co-operative transformation in the Czech Republic, Hungary and Slovakia. In *Europe-Asia Studies*, 1999, roč. 51, č. 7, s. 1199-1219; SWAIN, Nigel. Decollectivisation politics and rural change in Bulgaria, Poland and the former Czechoslovakia. In *Social History*, 2007, roč. 32, č. 1, s. 1-26; SWAIN, Nigel. Agriculture “east of the Elbe” and the Common Agricultural Policy. In *Sociologia Ruralis*, 2013, roč. 53, č. 3, s. 369-389.

197 SWAIN, Nigel. Typologie východoevropských podob kolektivizace. In BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal (eds.) *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Praha : Dokořán, 2008, s. 30-59.

198 THELEN, Tatjana. Violence and social (dis)continuity: comparing collectivization in two East European villages. In *Social History*, 2005, roč. 30, č. 1, s. 25-44.

Obr. 22. V roce 2014 se evropská historiografie dočkala souborného knižního vydání komparativních pohledů na evropské podoby kolektivizace venkova. Zdroj: archiv autora

v komunistické východní Evropě.¹⁹⁹ V prvním oddílu pojednávají Lynne Violová a David Feest o meziválečném sovětském kolektivizačním modelu a o jeho aplikaci na nově anektovaných územích pobaltských republik. Druhá část zastřešuje kolektivizaci ve středoevropských zemích. Dariusz Jarosz, Jens Schöne, Jan Rychlík a József Kovács zde pojednávají o polské, východoněmecké, československé a maďarské podobě kolektivizace. Třetí oddíl je soustředěn na jihovýchodní Evropu. O podobách kolektivizace zemědělství v Rumunsku, Jugoslávii, Bulharsku a Albánii zde pojednali Constantin Iordachi společně s Dorinem Dobrincu, Melissa Bokovoy, Mihail Gruev a Örjan Sjöberg. V závěrečné části, věnované odlišnostem ve vztazích centra s periferiemi a sociálním a etnickým názorovým rozporům, se Arnd Bauerkämper zamýšlí nad historickými narativy a protichůdnými vzpomínkami provázejícími sociální praktiky východoněmecké kolektivizace, Zsuzsanna Vargová na maďarském příkladu tematizuje přisvojení

a modifikace sovětského modelu kolektivizace, Gregory Witkowski srovnává rozšířené reakce na státní plánování v Polsku, NDR, Rumunsku a Bulharsku, řadu úvah pak uzavírá Nigel Swain srovnáním kolektivizačních kampaní v dotčených evropských zemích.

Pokud se týká české historiografie, omezím se pouze na jeden skutečně reprezentativní příklad, a to statisticky podložené mezinárodní srovnání výkonnosti československého zemědělství v 50. letech, které přinesl Pavel Novák.²⁰⁰ Ke komparativnímu pohledu zvolil reprezentanty evropského kontinentu z východní i západní strany železné opony (Polsko, Maďarsko, NDR, Spolkovou republiku Německo, Francii, Itálii, Velkou Británii) a pro celosvětový kontext přidal do srovnání také SSSR, USA a Japonsko. V komparačních aspektech Novák zohlednil procento v zemědělství pracujících obyvatel, počty zemědělských závodů, stavy hospodářského zvířectva, půdní rozlohy, hektarové výnosy vybraných zemědělských plodin, vývoj počtu traktorů, vývoj doживosti a spotřeby umělých hnojiv.

Přehled přístupů a hodnocení dosavadní československé, české a slovenské odborné literatury týkající se kolektivizace venkova ukazuje posun od prací čistě apologetických z 50. let přes práce reformního dějepisce tví let 60., které již v různé míře reflektovaly i odpor proti kolektivizaci a metody nahánění rolníků do JZD zpět k pracím vzniklým v okupačním období, které v mnoha ohledech znamenají regres a návrat ke schematismu 50. let. Zahraniční literatura pak

199 IORDACHI, Constantin – BAUERKÄMPER, Arnd (eds.) *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: comparison and entanglements*. Budapest; New York : Central European University Press, 2014.

200 NOVÁK, Pavel. Výkonnost československého zemědělství v mezinárodním srovnání v 50. letech 20. století. In BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal (eds.) *Kolektivizace venkova v Československu 1948 – 1960 a středoevropské souvislosti*. Praha : Dokořán, 2008, s. 136-155.

ukazuje průkopnická díla na poli historiografické reflexe kolektivizace, svědčí o šíři tematického a metodologického záběru a poskytuje leckdy inspirativní obraz, který se dějepiscectví u nás a v sousedních postkomunistických společnostech snaží po více než čtyřiceti letech interpretačních, schematických i pramenných limitů dohánět.

Cituj:

URBAN, Jiří: Kolektivizace venkova v historiografii - dosavadní přístupy k tématu. In *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 1, s. 153-187. ISSN 1337-6861.

...

Mgr. Jiří Urban, Ph.D. (1981) je absolventem magisterského studia soudobých dějin na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice, kde rovněž završil postgraduální doktorské studium historie. Od roku 2005 se zabývá regionálním výzkumem československého venkova. Je autorem knihy *Venkov pod kolektivizační knutou: okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu* (Vyšehrad 2010) a spoluautorem tří dalších knih zaměřených na komunistickou a agrární historii Československa. Napsal řadu studií zaměřených na různá témata týkající se života v komunistickém Československu, v posledních letech se často soustředí na fenomén odporu proti násilně prosazované kolektivizaci. Od roku 2009 je zaměstnán v Praze jako vědecký pracovník Ústavu pro studium totalitních režimů, zároveň přednáší pro studenty oboru Soudobé dějiny na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice. Kontakt: jiri.urban@ustrcr.cz